

Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Τομέας Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας
ΠΜΣ: «Γυναίκες και Φύλα: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις»

Διπλωματική Εργασία

« Η αναπαράσταση του ανδρισμού από την *Εφημερίδα των Κυριών* (1887-1907)»

Υποβολή στον: Καθ. Χ. Εξερτζόγλου

από την: Έλενα Μιχαλάκου
A.M. 154M/0508

Μάϊος 2007

Περιεχόμενα

1.0 Εισαγωγή

- 1.1 Η προβληματική της κατασκευής του ανδρισμού*
- 1.2 Ο λόγος περί ανδρισμού της ΕτΚ*

2.0 Η ανθρωπολογική ματιά

- 2.1 Η ανθρωπολογική έρευνα*
- 2.2 Ανδρισμός και θηλυκότητα*
 - 2.2.1 Βιολογικό και κοινωνικό φύλο*
- 2.3 Συμπέρασμα*

3.0 Η αναπαράσταση του ανδρισμού από την Εφημερίδα των Κυριών (1887-1907)

- 3.1 Χρόνος και χώρος της ΕτΚ*
- 3.2 Τα κοινωνικά συμφραζόμενα της ΕτΚ: αντιφάσεις και εθνικό κράτος*
- 3.3 Η οπτική της ΕτΚ*
- 3.4 Ο ανδρισμός στο επίκεντρο*
 - 3.4.1 Μια ανδρική κοινωνία*
 - 3.4.2 Η επιτέλεση του ανδρισμού*

4.0 Συμπέρασμα

1.0 Εισαγωγή

1.1 Η προβληματική της κατασκευής του ανδρισμού

Η έννοια του ανδρισμού δείχνει να δεσπόζει σ' ένα πλέγμα κοινωνικών κατασκευών, να διαπερνά και να σφραγίζει τελικά τις περισσότερες απ' αυτές. Η βασική της αντιδιαστολή αφορά σαφώς την έννοια της θηλυκότητας, πιο προβληματική μεν στον προσδιορισμό της για παρόμοιους δε λόγους ρευστότητας και ποικιλίας, για τους οποίους ο ορισμός του ανδρισμού καθίσταται δυσχερής.

Ωστόσο ο ανδρισμός παρουσιάζει σε σχέση με τη θηλυκότητα έναν χαρακτήρα περισσότερο σταθερό και παγιωμένο. Το γεγονός αυτό δείχνει να συναρτάται όχι τόσο προς την επιτέλεση του ανδρισμού όσο προς το σημασιολογικό περιεχόμενο της λέξης που ως υπερέννοια φαίνεται να περιλαμβάνει και να εκτείνεται σε πλήθος εννοιών που λειτουργούν συγχρόνως ως ιδανικά ζητούμενα και συνδετικό υλικό της κοινωνικής οργάνωσης και συμβίωσης στο δυτικό τουλάχιστον κόσμο. Με άλλα λόγια ο ανδρισμός ταυτίζεται μ' ένα σύνολο αρετών¹ αλλά και ιδιαιτεροτήτων που ακόμα και ως τέτοιες δε στερούνται θετικής χροιάς, πολύ περισσότερο ο ανδρισμός ο ίδιος είναι η υπέρτατη αρετή που υπονοεί και επισφραγίζει τις επιμέρους αρετές στο εσωτερικό της.

Μέσα απ' αυτό το πρίσμα ο ανδρισμός που ερμηνεύεται στα επιμέρους συστατικά του ως θάρρος, γενναιότητα, τιμιότητα, ορθολογισμός, αυτοπειθαρχία, δράση και δύναμη και που συνειρμικά παραπέμπει στις έννοιες της ασφάλειας, της προστασίας αλλά και της επιθετικότητας, της υπευθυνότητας αλλά και της ηρωικής παρόρμησης, της ωριμότητας, τέλος, αλλά και της χαριτωμένης άδολης παιδικότητας (Tosh 1999: 71) φαίνεται να συμπεκνώνει όλα τα προαπαιτούμενα για τη γέννηση και διατήρηση της ανθρώπινης κοινωνίας. Ο ανδρισμός είναι ο λόγος και η κίνηση δηλ. η κινητήρια της ζωής δύναμη και μαζί η καύσιμη ύλη που τη διατηρεί σε λειτουργία ή όπως το θέτει η S. Ortner (Davidoff 1998:21 επ.) είναι ο πολιτισμός απέναντι στην άλογη και ανεξέλεγκτη φύση, στην οποία υποτίθεται ότι προσομοιάζει η γυναίκα.

Ως υπέρτατη αρετή δεν αφορά επομένως μόνο τους κατεξοχήν εκπροσώπους του αλλά υψώνεται σαν ιδανικό (Μπουρντιέ 1996:18), στο οποίο ο καθένας πρέπει και

¹ Π.χ. **ανδρισμός** (ο) ουσιαστ. [<ανήρ] ανδρικό φρόνημα, γενναιότητα· *Συνών, παλικαριά* || αξιοπρεπής συμπεριφορά που ταιριάζει σε άνδρα (Μείζον Ελληνικό Λεξικό 2002: 99)

υπό προϋποθέσεις μπορεί να έχει πρόσβαση αν και εφόσον πληρώσει τις προδιαγραφές του. Ανδρισμό μπορούν να επιδείξουν και οι γυναίκες, οι οποίες μεταβαίνουν από φύλο σε φύλο ανάλογα με τη συμπεριφορά που επιδεικνύουν και τους τρόπους που υιοθετούν σε συγκεκριμένες περιστάσεις. Η διαφορά από τους άνδρες είναι ότι αυτοί κληρονόμησαν τη γη της επαγγελίας, ότι δηλ. με έρεισμα τη βιολογία τους θεωρούνται εκ γενετής φορείς ανδρισμού όπως αυτός σκιαγραφήθηκε πιο πάνω ενώ αποτελεί έκπληξη η ύπαρξη «ανδρισμού» στη μια περίπτωση, αυτή των γυναικών, και η έλλειψή του στην περίπτωση ενός άνδρα.

Με εφαλτήριο την παραπάνω απόπειρα οριοθέτησης φαίνεται λοιπόν ότι η κατασκευή του ανδρισμού σ' ό,τι αφορά τόσο τα σημαινόμενα, τα συστατικά και τα συνειρμικά, όσο και την επιτέλεση δεν παρουσιάζει τον ίδιο βαθμό ρευστότητας και μεταβλητότητας με αυτήν της θηλυκότητας. Δείχνει να είναι μια κατασκευή αρκετά ανθεκτική στο χρόνο και τις αναρίθμητες κοινωνικές, πολιτικές, ιστορικές τελικά μεταβολές. Μια πρώτη εξήγηση θα μπορούσε να είναι η προνομιακή θέση, την οποία κατείχε και εν πολλοίς κατέχει ο άντρας έναντι της γυναίκας. Η επανάσταση ποτέ δεν ξεκίνησε από τους προνομιούχους, οι οποίοι εκ των πραγμάτων δεν έχουν λόγο να εξεγερθούν. Αντίθετα είναι εκείνοι που θα αντιδράσουν με κάθε μέσο στην όποια επιβουλή κατά των κεκτημένων τους. Συνεπώς δεν προξενεί ιδιαίτερη εντύπωση η σταθερή σχεδόν στην πορεία των αιώνων επικράτηση ενός διαφυλικού μοντέλου, του οποίου τα μέλη τελούν μεταξύ τους σε σχέση ασύμμετρη.

Μια άλλη εξήγηση πάντα σε στενή σχέση και συνάρτηση με την αμέσως προηγούμενη θα μπορούσε να είναι ο τρόπος και τα μέσα επιτέλεσης του ανδρισμού ως έκφραση και διέξοδος του ατομικού δυναμικού του άνδρα στους αναρίθμητους τόπους και χρόνους, στους οποίους κλήθηκε να το εκφράσει εκών άκων. Ο άνδρας δρούσε. Βεβαίως, δρούσε όπως επέβαλλε η κατασκευή του να δρα αλλά δε μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός της δυνατότητας αυτοπραγμάτωσης έστω και συχνότατα κατευθυνόμενης. Πολεμούσε εχθρούς, κατακτούσε πόλεις ή κράτη, γλεντούσε και μάλωνε, σκότωνε ή σκοτωνόταν, επαναστατούσε απέναντι σε αφέντες και μονάρχες, έκλεβε γυναίκες, κότες ή θησαυρούς, έκανε σταυροφορίες, ανακαλύψεις, εφευρέσεις και προσηλυτισμούς, κοντολογίς έκανε ιστορία γιατί μπορούσε να είναι μέρος ενός συλλογικού υποκειμένου ιστορίας διάφορου από τα αντικείμενα προς άλωση, κατάκτηση ή υποταγή. Φυσικά με κόστος καθώς ο κίνδυνος της μετατροπής του σε αντικείμενο, το φρικτό ενδεχόμενο εκθήλυνσής του με την αιχμαλωσία, τον ακρωτηριασμό, τον

εξευτελισμό ή τον παραγκωνισμό ήταν σταθερά υπαρκτό όσο και ισχυρό κίνητρο και φόβητρο.

Η «άλλη» ανάγνωση της Ιστορίας (Αβδελά-Ψαρά 1997: 19 επ) που ανιχνεύει τη γυναικεία δράση δεν αναιρεί την παραδοσιακή. Απλά αναδεικνύει έναν άλλο παράλληλο κόσμο, τον οποίο τα δρώντα υποκείμενα συστηματικά αγνόησαν. Οι πόλεμοι και οι εξερευνήσεις έλαβαν όντως χώρα, τα βιβλία γράφτηκαν, οι ναοί οικοδομήθηκαν και οι επιδημίες πολεμήθηκαν. Όσοι άνδρες είχαν μερίδιο συμμετοχής έστω και παρά τη θέλησή τους γνώριζαν, ωστόσο, ότι δρούσαν ως βασικός και αναντικατάστατος κινητήρας έναντι τουλάχιστον του υπόλοιπου μισού του πληθυσμού. Η εργασία και το σώμα τους όσο λίγα κι αν άξιζαν κατά περιόδους, άξιζαν πάντα τα διπλά από την αντίστοιχη προσφορά των γυναικών.

Συνεπώς, στην προσπάθεια εξήγησης των σχετικά, ποσοτικά και ποιοτικά, μικρών μεταβολών στην κατασκευή του ανδρισμού του δυτικού κόσμου, διαχρονικά, θα μπορούσε να γίνει λόγος για μια κάποια ανδρική συναίσθηση συμμετοχής -την ώρα της συμμετοχής- στην Ιστορία, σε αντιδιαστολή με τις γυναίκες που μέχρι πρόσφατα ανεξάρτητα από την αξία της παροχής τους θεωρήθηκαν αλλά και θεώρησαν εαυτές επικουρικές. Η συμμετοχή αυτή, μοιάζει να νομιμοποιεί την ανδρική κυριαρχία.

Βέβαια, ο κυρίαρχος είναι σχετικά κυρίαρχος κι από κει φαίνεται να πηγάζουν οι ανησυχίες του και οι κατά περιόδους εξεγέρσεις του. Ο Μπουρντιέ στην *Ανδρική Κυριαρχία* του (1996) ξετυλίγει ακριβώς το μπερδεμένο νήμα του κυριαρχούμενου και κυρίαρχου άνδρα. Ο άνδρας υπήρξε όντως κυρίαρχος ως προς το αντίθετο φύλο όχι όμως και ως προς το δικό του. Ήταν ανέκαθεν μάλλον παγιδευμένος στην ίδια του την κυριαρχία (Μπουρντιέ 1996:56 & 58). Για να τη διατηρήσει ήταν και είναι υποχρεωμένος να υποβάλλει διαρκώς τα σέβη και τα διαπιστευτήρια του στον ανώτερο «όμοιο». Ακόμα κι όταν οι τάσεις, οι επιθυμίες και οι ανάγκες του δεν είναι οι δέουσες «ανδρικές» θα υποταχτεί στις επιταγές του φύλου του.

Πρόκειται περίπου για μια κυριαρχία διαδοχική, στην κορυφή της οποίας στέκει το κυρίαρχο αρσενικό ως ιδεατό μοντέλο είτε με τη μορφή μιας εγκαθιδρυμένης είτε με τη μορφή μιας άτυπης, σιωπηρά αποδεκτής ως ισχυρής, εξουσίας των «όμοιων» που δεν το προτείνει αλλά το επιβάλλει. Μέρος αυτής της εξουσίας έχει μεταβιβαστεί στον άνδρα που με τη σειρά του εποπτεύει τη γυναίκα. Για να διατηρήσει το μερίδιο εξουσίας οφείλει να συμμορφώνεται με τους κρατούντες και το πρότυπο. Αυτή η γεύση εξουσίας και ανωτερότητας έναντι των γυναικών μοιάζει να είναι το α-ντάλλαγμα του στην υπακοή και συμμόρφωση.

Αυτό το σχήμα μπορεί να ερμηνεύσει και τις εξεγέρσεις του διαχρονικά και συγχρονικά. Με μια προσεκτικότερη παρατήρηση διαπιστώνει κανείς ότι όποτε αυτή η ευαίσθητη ισορροπία μεταξύ διαδοχικών εξουσιών διαταράχτηκε έλαβε χώρα μια επανάσταση, μια σημαντική κοινωνικοπολιτική μεταβολή. Για παράδειγμα οι μοναρχίες κατέρρευσαν όταν η θέση του άνδρα κατάντησε εξίσου ελεεινή και τιποτένια μ' αυτήν της γυναίκας. Όταν στερήθηκε κάθε ενδεχόμενο ελάχιστης συμμετοχής στην εξουσία και απογυμνώθηκε από κάθε χαρακτηριστικό ρωμαλεότητας, υπερηφάνειας ή δημιουργικότητας δηλ. απ' όσα ήξερε ότι απαρτίζουν το ιδεώδες του ανδρισμού.

Το ζήτημα δεν είναι λοιπόν αν ο άνδρας είχε ή έχει όντως συμμετοχή στην εξουσία αλλά το εάν έχει την αίσθηση της συμμετοχής. Αυτό δείχνει καίριο για όλες τις ανδροκρατούμενες δυτικές κοινωνίες που βεβαίως δε δημιουργήθηκαν εκ του μηδενός (Κέλι 1997:125) αλλά βάδισαν πάνω σε προϋπάρχοντα αρχαιοελληνικά ή ρωμαϊκά μοντέλα, στα οποία είναι κάτι παραπάνω από προφανής η εξύμνηση του ανδρικού ιδεώδους σε συνδυασμό με τη συστηματική δωροδοκία ή αποδοκιμασία από την πλευρά των κρατούντων της σύγκλισης των ανδρών ή της απόκλισης τους αντίστοιχα από το ιδεώδες αυτό.

1.2 Ο λόγος περί ανδρισμού της ΕτΚ (1887-1907)

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας δεν είναι βεβαίως η κατασκευή του ανδρισμού ανά τους αιώνες αλλά η ανίχνευση κοινών σημείων μεταξύ μιας θεωρητικής προσέγγισης της κατασκευής του ανδρισμού που ως τέτοια έτσι κι αλλιώς εμφανίζεται σε μια ποικιλία λόγων και του λόγου για τον ανδρισμό έτσι όπως ο τελευταίος αναπαρίσταται από ένα φεμινιστικό έντυπο του ελλαδικού χώρου σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και με παρεμπόδιοντα συσχετισμό με άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Η βασική μεταβολή που έλαβε χώρα στο επίμαχο διάστημα πέρα από την εκβιομηχάνιση και οπωσδήποτε πέρα από τα αποτελέσματα των κηρυγμάτων του Διαφωτισμού της προηγούμενης περιόδου καθώς και από τον συνεπακόλουθο αντίκτυπο των επιτευγμάτων της επιστήμης θα πρέπει να αναζητηθεί στο πεδίο της πολιτικής. Είναι η εποχή της εμφάνισης των εθνικών κρατών². Θα ήταν, λοιπόν, εσφαλμένη μια διαδρομή που στην αναζήτηση των χαρακτηριστικών μιας κοινωνικής κατασκευής- αν όχι της κεντρικής- παρέβλεπε τον παράγοντα της συγκρότησης του εθνικού κράτους.

² το...έθνος θεωρείται μια καθαρά νεωτερική κατασκευή, μολονότι μεταξύ των υποστηρικτών της «νεωτερικότητας» υπάρχουν σοβαρές διαφωνίες όσον αφορά την περίοδο της εμφάνισής του στην Ευρώπη: ορισμένοι προκρίνουν το 18^ο αι ή και ακόμα νωρίτερα ενώ άλλοι κλίνουν προς τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου}... [όταν] επιτεύχθηκε «εθνικοποίηση» των μαζών και ...γυναικεία χειραφέτηση... Ο σχηματισμός των εθνών το 19^ο και 20^ο αι επηρεάστηκε βαθιά από τα παραδείγματα της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ισπανίας... (Smith 2000: 70, 91)

Θα αναζητηθούν συνεπώς και συνιστάμενες αυτής της μορφής κράτους και μαζί η επίδρασή του ως αναγκαίου φορέα εξουσίας στην παραγωγή λόγων για τον ανδρισμό καθώς όπως ήδη διαφάνηκε τόσο «το προσωπικό είναι και πολιτικό» όσο και ο άνδρας τότε ακόμη ήταν ο μόνος άμεσος κοινωνός εξουσίας ως φορέας υποχρεώσεων αλλά και δικαιωμάτων, ατομικών και πολιτικών. Αλλιώς: ως ο μόνος πολίτης.

2.0 Η ανθρωπολογική ματιά

2.1 Η ανθρωπολογική έρευνα

Στο επίκεντρο της ανθρωπολογικής έρευνας που οφείλει σε σημαντικό βαθμό την ανάπτυξή της στην αποικιοκρατία τέθηκαν με περισσότερη ένταση στις αρχές του 20^{ου} αι μικρές, κλειστές κοινωνίες ιθαγενών, αποικιοκρατούμενων ή μη, οι οποίες αποτέλεσαν το αντικείμενο παρατήρησης και λεπτομερούς περιγραφής από την πλευρά των ανθρωπολόγων (Connell 1995:30). Στόχος των ανθρωπολόγων ήταν ο εντοπισμός των διαφορών ανάμεσα σ' αυτές τις κοινωνίες και τις ευρωπαϊκές ή βορειοαμερικανικές. Ως αναγκαία συνέπεια εστίασαν στα συστήματα συγγένειας, στις θρησκείες και τους μύθους των κοινωνιών αυτών, και οι τρεις τομείς πλούσιες πηγές πληροφοριών αναφορικά με τα κοινωνικά φύλα.

Σ' αυτό το πλαίσιο η ανθρωπολογική έρευνα (Connell 1995:31) του Malinowski στα νησιά Trobriand έθεσε υπό αμφισβήτηση την παγκοσμιότητα του φροϋδικού οιδιπόδειου συμπλέγματος ενώ η δουλειά της M. Mead κατέδειξε την πολιτιστική ποικιλία της έννοιας τόσο του ανδρισμού όσο και της θηλυκότητας.

Δε λείπουν παρόλα αυτά εθνογραφίες που διακρίνουν έναν συστηματικά δομημένο ανδρισμό με πρακτικές και τελετουργίες που αποσκοπούν αφενός στην κατασκευή του κι αφετέρου στην επιτέλεσή του. Στο έργο του *The Poetics of Manhood* ο M. Herzfeld (Herzfeld 1985: 16) αναδεικνύει τη ζωοκλοπή σε ορεινά χωριά της Κρήτης ως πρακτική επιτέλεσης του ανδρισμού που φαίνεται να μπορεί να παραλληλιστεί με την κραυγαλέα επίδειξη ανδρισμού (machismo) από Λατίνους εντός και εκτός Ευρώπης (Connell 1995:31 και Brandes 84-94, 103-114 & 179-182) μέσα από την κυριαρχία και τον έλεγχο των γυναικών, τον μεταξύ τους ανταγωνισμό, την επίδειξη επιθετικότητας και ορμητικής σεξουαλικότητας.

Παρόμοια έστω και υπολανθάνοντα φαίνεται να διαδραματίζονται σε παραδοσιακά ελληνικά καφενεία (Παπαταξιάρχης 1998: 209 επ) όπου οι παγιωμένες ιεραρχίες και ο αγώνας υπεροχής μεταξύ των ψυχαγωγούμενων ανδρών καλύπτονται κάτω από το ανάλαφρο τελετουργικό μιας καθημερινής και τετριμμένης συνήθειας, της επίσκεψης στο καφενείο και της συναναστροφής με τους «όμοιους» άνδρες.

Οι ιεραρχικές αυτές σχέσεις καθώς και η σύμφυτη μ' αυτές ανταγωνιστικότητα φαίνεται να προβάλλουν εντονότερα σε τελετουργικά μύησης στον ανδρισμό ή αλλιώς ένταξης στον κόσμο των «όμοιων» σαν αυτό που περιγράφει στην εθνογραφία του ο G. Herdt (Connell 1995:31-32). Το σχετικό βιβλίο του αναφέρεται στον πολιτι-

σμό μιας φυλής των ανατολικών υψίπεδων των Παπούα της Νέας Γουινέας, των Sambia. Η φυλή χαρακτηρίζεται από αυστηρά έμφυλη διάκριση σ'ό,τι αφορά τον καταμερισμό εργασιών, μόνιμη εμπλοκή σε πολεμικές επιχειρήσεις και μια έντονα επιθετική έννοια του ανδρισμού. Η τελετή μύησης ωστόσο στον ανδρισμό είναι μια ομοφυλοφιλική πρακτική που όχι μόνο δεν ακυρώνει τον επιθετικό ανδρισμό που χαρακτηρίζει τη φυλή αλλά και τον ενισχύει. Η κατάποση σπέρματος, στην οποία υποχρεώνονται τα αγόρια της φυλής για να γίνουν αποδεκτά στον κόσμο των ανδρών επιβεβαιώνει περίτρανα τις σχέσεις κυριαρχίας και ανταγωνισμού στο εσωτερικό αυτού του κόσμου.

Το ζήτημα της τελετουργικής ένταξης στον ανδρισμό αναδεικνύεται κεντρικό και στην ανθρωπολογική έρευνα του D. Gilmore *Manhood in the Making* (Connell 1995:32-33), της οποίας αντικείμενο είναι όπως προδίδει ο τίτλος ο τρόπος και τα μέσα κατασκευής του ανδρισμού. Μελετώντας εθνογραφίες από την Ισπανία, τα νησιά Τruk, τη Βραζιλία, την Κένυα, τους Παπούα της Νέας Γουινέας, την Πολυνησία και τη Μαλαισία καθώς και στοιχεία του πολιτισμού της Νοτιοανατολικής Ασίας και άλλων τόπων κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το κέρδος που μπορεί ν' αποκομίσει κανείς από μια έρευνα για την ουσία του ανδρισμού περιορίζεται μόνο στα τελετουργικά, άτυπα ή τυπικά εισόδου στον ανδρισμό· ότι η πολιτισμική λειτουργία της ιδεολογίας του ανδρισμού έγκειται στη διαρκή παρότρυνση των ανδρών για δράση.

Η οπτική εξάλλου της M. Strathern (Connell 1995:33) που βασίστηκε στη μελέτη του λαού των Hagen στη νέα Γουινέα διαφέρει από τις παραπάνω αφού στους Hagen το κοινωνικό φύλο φάνηκε να είναι μια μεταφορά κι όχι ένας ρόλος. Δηλώνοντας κάποιοι Hagen την ανδρική ταυτότητα της ομάδας τους δεν εννοούν τον αποκλεισμό των γυναικών απ' αυτήν ούτε την υιοθέτηση ανδρικού ρόλου από την πλευρά των γυναικών· μιλούν περισσότερο για την ικανότητα και την ισχύ της ομάδας στα πλαίσια μιας συλλογικότητας.

Στην εθνογραφική, τέλος, δουλειά του E.L. Schieffelin (Connell 1995:34) που περιέλαβε στο έργο του ο G. Herdt το 1982 γίνεται λόγος για περιοδικές αποσύρσεις των ανδρών της φυλής Kaluli των υψίπεδων των Παπούα. Πρόκειται για πρακτική, μέσα από την οποία επιδιώκεται η επαφή με το θείο, με τον κόσμο των πνευμάτων, και που προϋποθέτει την πλήρη αποφυγή των γυναικών κι ένα τελετουργικό, κατά τη διάρκεια του οποίου οι άνδρες της φυλής συμμετέχουν σε μια μυστηριακή διανομή του καπνιστού κρέατος που απέκτησαν με το κυνήγι.

2.2 Ανδρισμός και Θηλυκότητα

Αν ο ανδρισμός είναι ένας τόπος στο πλέγμα των έμφυλων σχέσεων και μια δήλωση αντίθεσης προς τη θηλυκότητα όπως συνοπτικά αλλά εύγλωττα το θέτει η σημειολογία (Connell 1995:70-71) τότε ουσιαστικό ρόλο στην διερεύνηση του περιεχομένου του θα πρέπει να παίζει τόσο η κατηγορία φύλο όσο και τα σημεία αντιδιαστολής των δύο φύλων έτσι όπως λιγότερο ή περισσότερο παγιώθηκε να αντιδιαστέλλονται.

Σημασία έχει εδώ, δεδομένου ότι το ζητούμενο παραμένει πάντα η έννοια του ανδρισμού, να αναφανεί η ανδρική θεώρηση της θηλυκότητας και να εξηγηθεί η θεμελίωση της αρχής του ανδρισμού στην απαραίτητη απόθεση θηλυκών πτυχών, ή αλλιώς, της δυνατότητας του ατόμου για αμφισεξουαλικότητα εισάγοντας έτσι το στοιχείο της σύγκρουσης στην αντίθεση μεταξύ αρσενικού και θηλυκού. Αναζητείται μια ερμηνεία της ανδρικής περιχαράκωσης και του επίμονου διαχωρισμού του άνδρα από οτιδήποτε θηλυκό.

2.2.1 Βιολογικό και κοινωνικό φύλο

Οι βιολογικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων αποτέλεσαν τη νομιμοποιητική βάση των κοινωνικών ανισοτήτων. Βέβαια, πριν από το 18^ο αι οι σχέσεις εξουσίας ανάμεσα στα φύλα έβρισκαν έρεισμα όχι στο βιολογικό αλλά στο κοινωνικό φύλο (gender) με αναγωγή στην κοσμική ή θεική τάξη, δηλ. στην ιστορία για τον Αδάμ και την Εύα (Γιαννακόπουλος:14-15 στο Laqueur 2003). Από το αιώνα αυτόν κι έπειτα το σώμα, γενικά, αρχίζει να θεμελιώνει την έμφυλη διαφορά. Η διαφορά, ευθέως προφανής ή αποτέλεσμα των ιατρικών «ανακαλύψεων» ειδικά το 18^ο και 19^ο αι (Jogdanova 1993: 87-100, Bloch & Bloch:32-33 στο MacCormack and Strathern 1992, Hubbard:64-66, Degler:34-35 στο Rhode 1990, Sayers:70-72 στο Hess and Feree 1987) στάθηκε αφορμή και δικαιολογία για την ίδρυση και παγίωση μιας αντίληψης για το γυναικείο φύλο τέτοιας που να του παραχωρείται ένας κοινωνικός ρόλος άλλοτε επικουρικός, άλλοτε συμπληρωματικός οπωσδήποτε όμως περιθωριακός σε σχέση μ' αυτόν του ανδρικού δεδομένου ότι η εξουσία θεωρήθηκε αποκλειστικά «αρσενική».

Η διάκριση μεταξύ κοινωνικού και βιολογικού φύλου με την επινόηση του όρου gender για το κοινωνικό φύλο είναι μια πρόσφατη διάκριση, δεκαετία του 1970, που επιχειρήθηκε από Αγγλοσαξόνισσες φεμινίστριες επιστήμονες (Γιαννακόπουλος:15-17 στο Laqueur 2003) με σκοπό ακριβώς την κατάδειξη του γεγονότος ότι η υποταγή και κατωτερότητα των γυναικών αποτελούν κοινωνικές, πολιτισμικές, ιστο-

ρικές, πολιτικές, τελικά, κατασκευές. Κατά την Ann Oakley (1972) το μεν βιολογικό φύλο ως όρος περιγράφει την ορατή διαφορά των γεννητικών οργάνων και των αναπαραγωγικών λειτουργιών μεταξύ αρσενικού και θηλυκού, το δε κοινωνικό, αφορά τον πολιτισμό δηλ την κοινωνική κατηγοριοποίηση σε «ανδρικό» και «γυναικείο». Η αδυναμία της διάκρισης έγκειται στην επανεισαγωγή της ιδέας της ύπαρξης μιας φύσης, και ειδικότερα βιολογίας, που προϋπάρχει της κοινωνίας και γι' αυτό είναι σταθερή και αμετάβλητη, περίπου σαν τη διάκριση μεταξύ πολιτισμού και φύσης, επίσης διαδεδομένη την ίδια εποχή.

Για το λόγο αυτόν ο όρος «κοινωνικό φύλο» δεν υιοθετήθηκε από όλες τις σύγχρονες ή και μεταγενέστερες της Oakley ερευνήτριες φεμινίστριες. Έτσι, για παράδειγμα (Γιαννακόπουλος:16-17 στο Laqueur 2003), η Γαλλίδα κοινωνιολόγος, Collette Guillaumin, υποστήριξε ότι ο πολιτισμός είναι εκείνος που κατασκευάζει τις υποτιθέμενες φυσικές διαφορές και συνεπώς και τα φύλα. Παρόμοιες υπήρξαν οι απόψεις και άλλων φεμινιστριών, όπως της Monique Wittig (1976) ή της Nicole-Claude Mathieu (1991/1989), για τις οποίες το κοινωνικό φύλο δεν αποτελεί μια κοινωνική κατασκευή που στηρίζεται στα «δεδομένα» του βιολογικού φύλου αλλά το κοινωνικό κατασκευάζει το βιολογικό με την έννοια ότι η ιεραρχία προηγείται και άρα κατασκευάζει τη διαφορά κι όχι αντίστροφα, όπως το έθεσε η κοινωνιολόγος Christine Delphy (1991).

Ανεξάρτητα ωστόσο από τις διαφορετικές τοποθετήσεις σ' ό,τι αφορά την προτεραιότητα μεταξύ βιολογίας και κοινωνικής ιεραρχίας και το συνεπαγόμενο καθορισμό της προτεραιότητας μεταξύ κοινωνικού και βιολογικού φύλου εκείνο που ενδιαφέρει με βάση την οπτική της παρούσας εργασίας είναι η απόπειρα ερμηνείας ενός - με μια πρώτη ματιά- παράδοξου: ότι το βιολογικό φύλο ταυτίστηκε με το κοινωνικό κατά κύριο λόγο, αν όχι μόνο, αναφορικά με τις γυναίκες. Οι γυναίκες αντιμετωπίστηκαν ως οι κυρίως εξαρτώμενες και προσδιοριζόμενες από τη βιολογία τους προφανώς λόγω της εμφανέστερης σχέσης τους με την αναπαραγωγική διαδικασία.

Μια δεύτερη ματιά υπενθυμίζει ότι το κρίνον υποκείμενο ήταν άνδρας εφόσον άνδρες υπήρξαν οι ερευνητές επιστήμονες και διανοητές που διατύπωσαν πορίσματα και θεωρίες για το φύλο, το ρόλο και τη λειτουργία του. Οι άνδρες -το αρσενικό φύλο- της βιολογίας αποτέλεσαν το γνώμονα, με βάση τον οποίο ορίζεται η διαφορετικότητα (Αβδελά-Ψαρά 1997:43). Απ' αυτή την άποψη η μεν παραδοξότητα εξαλείφεται το δε ερώτημα ως προς την ανδρική αγκίστρωση στη βιολογική διαφορετικότητα των γυναικών παραμένει.

Μια πρώτη εξήγηση θα μπορούσε να είναι το γεγονός ότι η ίδια η διαφορά προκαλεί την αίσθηση του «άλλου» από την άποψη του «ξένου» και γι' αυτό απειλητικού. Αν ο ανδρικός εαυτός είναι το γνώριμο και οικείο τότε η άγνωστη θηλυκότητα περιλαμβάνει ό,τι αποκλείει ο ανδρισμός. Οι γυναίκες τοποθετούνται έτσι στη σφαίρα του «πρωτόγονου», του «μη ιστορικού» στο εσωτερικό του ιστορικού κόσμου (Πομάτα 1997:154), στον οποίο δεσπόζει και πολύ περισσότερο τον οποίο διαγράφει η ανδρική δράση. Όπως αναφέρθηκε εισαγωγικά, η γυναικεία «φύση», ταυτισμένη με τη γυναικεία βιολογία, θεωρήθηκε από τον άνδρα, ερευνητή, η ίδια η φύση, της οποίας η μεταβλητότητα και ανελεγχξιμότητα αντιπαρατίθεται στην ανδρική ορθολογική «φύση», την ταυτισμένη με τον πολιτισμό που δημιουργός του αυτοαναγορεύτηκε ο άνδρας.

Ωστόσο κατά ακριβή αναλογία προς τη φύση δε λείπει το οξύμωρο της ταυτόχρονης εννοιολογικά τοποθέτησης των γυναικών στη σφαίρα του σταθερού, αυτού που στις ανθρώπινες σχέσεις μοιάζει «φυσικό» και άρα αμετάβλητο. Η αναλογία θα μπορούσε να αναλυθεί ως εξής: η φύση είναι κατά την ανθρώπινη γραμμική αντίληψη του χρόνου σταθερή και διαρκής, διέπεται όμως από νόμους που προκαλούν αλλαγές στο εσωτερικό της και χαλιναγωγείται μόνο σ' ένα βαθμό από την ανθρώπινη παρέμβαση όταν αυτή κάνει χρήση του ορθολογικού, επιστημονικού νου της.

Η γυναίκα με τη φανερή όσο και για πολλούς αιώνες ανεξήγητη αναπαραγωγική της λειτουργία έδειχνε να εναρμονίζεται και αναγκαία να υποτάσσεται στη φύση περισσότερο απ' ό,τι ο άνδρας. Έμμηνος ρύση, τοκετός, λοχεία, εμμηνόπαυση· όλα σημάδια ενός σώματος που ακολουθεί τους φυσικούς νόμους κατά βάση ακούσια με την έννοια της απουσίας ενός λογικού σχεδιασμού ή προγραμματισμού και πάντως διαφορετικού από το ανδρικό σώμα. Και όλα αλληλένδετα με μια σεξουαλικότητα που τα πυροδοτεί και που τη μαρτυρούν. Με αυτή την οπτική το παραπάνω παράδοξο βρίσκει την εξήγησή του αλλά και οδηγεί σε περαιτέρω ερμηνεία πλήθους αντιφατικών μεταξύ τους μεταφορών για το γυναικείο σώμα τόσο ως πηγής κινδύνου όσο και ως μιας κολυμπήθρας του Σιλβάμ. Η αιχμή του δόρατος είναι η διάθεση του γυναικείου σώματος από τη φορέα του, πρακτικά η διαχείριση της σεξουαλικότητάς τους από τις ίδιες τις γυναίκες.

Στην ανδρική οπτική η γυναίκα είναι εν πολλοίς το σώμα της. Ένα σώμα που δεν υπακούει στον πολιτισμό του άνδρα αλλά στη φύση που αυτός προσπαθεί να υποτάξει στον πολιτισμό του. Ως τέτοιο μπορεί να είναι μιανό, πηγή μόλυνσης, εφόσον η σεξουαλικότητά του διατίθεται ανεξάρτητα από την ανδρική επιτήρηση (Αβδε-

λά-Ψαρά 1997:40, Πομάτα 201, 204-205). Το ιδίωμα γενικά της σεξουαλικής μόλυνσης υποδηλώνει τον ανδρικό φόβο ή και απέχθεια για το γυναικείο σώμα και τις παράξενες λειτουργίες του και ταυτόχρονα είναι έκφραση της κοινωνικής εξουσίας των ανδρών πάνω στις γυναίκες. Μπορεί όμως να είναι και πηγή κάθαρσης για τον άνδρα με τα «αχαλιναγώγητα πάθη» όταν αυτός ο ένας είναι ο μόνος χρήστης της πειθαρχημένης και ελεγχόμενης- με σκοπό τον εξαγνισμό του- σεξουαλικότητας της γυναίκας που του ανήκει.

Το σώμα αυτής της γυναίκας αναπαριστά την οικογενειακή μονάδα (Πομάτα 1997:198-201) και χρήζει περιφρούρησης δηλ. προστασίας της τιμής του. Η «τιμή» δεν είναι ιδιότητα της γυναίκας αυτής καθαυτή. Είναι έκφραση ισχύος του άνδρα που την κατέχει γι' αυτό και η παρουσία του δίπλα στη γυναίκα εξασφαλίζει την ακεραιότητα της «τιμής» της. Μέσα από το ιδίωμα της τιμής μιας ανδρικής γλώσσας που μ' αυτόν τον τρόπο ταξινομεί και ελέγχει τις γυναίκες διατηρώντας έτσι τα όρια της κοινωνικής ομάδας, στην οποία ανήκουν, οι γυναίκες εμφανίζονται ως μόνιμα εκτεθειμένες σε κίνδυνο. Το σώμα τους είναι η αναπαράσταση της πατρογραμμικής ομάδας. Αν αυτό παραβιαστεί τότε παραβιάζεται και η ομάδα.

Η αμφισημία είναι αναπόφευκτη. Οι άνδρες εμφανίζονται ως θύματα συγχρόνως της σεξουαλικότητάς τους που τους καθιστά έρμια στις επιθυμίες των γυναικών αλλά και της γυναικείας σεξουαλικότητας όταν αυτή είναι ανεξέλεγκτη και άρα ενδυνάμει μολυσματική ενώ οι γυναίκες ως ένοχες και για τα δυο.

Απ' την άλλη πλευρά σε πολλές κοινωνίες οι γυναίκες θεωρήθηκαν και θεωρούνται άβουλοι συμμετοχοί ενός ανδρικού παιχνιδιού (Πομάτα 1997:203) με μόνο ζωτικό χώρο τον επαρκή για μηχανογραφίες και ελιγμούς και με μια ταυτότητα που παραπαίει ανάμεσα στην ταυτότητα ενός προσώπου και σ' αυτήν ενός πράγματος.

3.2 Κοινωνικό φύλο και κοινωνικός ρόλος

Ο ορισμός του φύλου έχει κατά την J. Scott (Αβδελά-Ψαρά 1997:54) δυο αλληλένδετα μέρη. Είναι το συστατικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων που στηρίζεται στις αντιληπτές διαφορές ανάμεσα στα φύλα και ο πρωταρχικός τρόπος νοηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας. Αλλαγές στο ένα σκέλος επιφέρουν ή και προϋποθέτουν αλλαγές στο άλλο.

Η πρακτική αξία του παραπάνω ορισμού συνίσταται στην κατανόηση του τόπου των κοινωνικών σχέσεων και των σχέσεων εξουσίας που καταλαμβάνουν οι άνδρες ως φορείς του κοινωνικού τους φύλου. Από τις προηγούμενες αναλύσεις ως προς την ανδρική θεώρηση της θηλυκότητας γίνεται φανερό ότι ο ανδρικός τόπος εί-

ναι ευρύτερος και ότι στις σχέσεις εξουσίας τις ιεραρχικά ανώτερες θέσεις καταλαμβάνουν οι άνδρες.

Συνεπώς σε μια κοινωνία, στην οποία η εύρυθμη λειτουργία και οι κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις καθορίστηκαν και παγιώθηκαν με βάση την ανδρική σκοπιά (Πομάτα 1997:206) η αναγνώριση μιας άλλης οπτικής γωνίας διαφορετικής από την κατεστημένη και γι' αυτό απειλητικής ισοδυναμεί με υπονόμευση της εγκυρότητας της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων. Με άλλα λόγια η θεμελίωση των κοινωνικών φύλων στα βιολογικά και στη συνέχεια η κατανομή κοινωνικών ρόλων ανάλογα με τα κοινωνικά φύλα φαίνεται να εδραιώθηκε και να συντηρείται από και σ' ένα κλίμα φόβου κλονισμού ενός οικοδομήματος ανδρικής εξουσίας ή όπως το θέτει ο Μπουρντιέ ανδρικής κυριαρχίας.

Στα πλαίσια της κοινωνικά κατασκευασμένης διάκρισης των φύλων ως γεγονός φυσικού, αυτονόητου και αμετάβλητου ο άνδρας είναι ένα ιδιαίτερο ον με διαστάσεις καθολικού όντος (Μπουρντιέ 1996:18), συνώνυμου της έννοιας «άνθρωπος» (εξ' ου και σε πολλές γλώσσες, μεταξύ των οποίων και στην κατά τα άλλα πλουσιότερη ελληνική, στη θέση της λέξης «άνδρας» τίθεται η λέξη «άνθρωπος» πράγμα που δεν ισχύει ποτέ για τη γυναίκα π.χ. «ο Αντώνης είναι καλός άνθρωπος· το ίδιο κι η αδελφή του... καλή γυναίκα κι αυτή...»). Μ' αυτή την οπτική και μόνον ο χαρακτηρισμός ενός άνδρα ως άνδρα είναι έπαινος που τον διαφοροποιεί τόσο από τις γυναίκες όσο και από άλλους άνδρες που παρουσιάζουν ελλείψεις στην ανδρική τους υπόσταση έτσι όπως την επιτάσσει η κατασκευή του ανδρισμού.

Η ανδρική υπόσταση σημαίνει την εγκατάσταση (Μπουρντιέ 1996:57) σε μια θέση προνομίων και εξουσιών όχι απαλλαγμένων από βάρη και καθήκοντα αλλά -σε αντιστάθμισμά τους- ισοδύναμη μιας ιδιαίτερης μορφής κυριαρχίας. Η αντιδιαστολή με την αντίστοιχη γυναικεία υπόσταση είναι κάτι παραπάνω από εμφανής. Η γυναίκα που δε μετέχει σ' αυτά τα προνόμια και τις εξουσίες δείχνει να καταλαμβάνει ένα ρόλο περιθωρίου, ο οποίος αναγκαστικά σχεδόν συνυφαίνεται με την ατιμία που συνεπάγεται μια παραεξουσία συγκροτημένη στον αγώνα επιβίωσης κάτω από την εγκατεστημένη εξουσία και με τη δυστυχία που απορρέει από ένα τέτοιο καθεστώς περιθωριοποίησης, αποκλεισμού από την πραγματική εξουσία και υποταγής στους σκοπούς και τις μεθόδους της.

Ο γυναικείος ρόλος έτσι κατασκευασμένος οδηγεί τον άνδρα στη μανιακή εξύμνηση των ανδρικών αξιών (Μπουρντιέ 1996:56) που στην πραγματικότητα εδράζεται στις αγωνίες που προκαλεί η θηλυκότητα. Ο άνδρας που γεννιέται με την κατοχή

του ειδικού προνομίου της εξουσίας θα καθέξει και το μονοπώλιό της γιατί θα εκπαιδεύει στην αναγνώριση των κοινωνικών παιχνιδιών και των διακυβευμάτων (Μπουρντιέ 1996:65-66, Ουόλακ Σκοτ 1997:303), στα οποία παίζεται η κυριαρχία και θα επιδιώξει να παραμείνει πάση θυσία στο παιχνίδι ανταγωνιζόμενος τους άλλους άνδρες και μεταχειριζόμενος τις γυναίκες έτσι όπως γνωρίζει ότι επιτάσσουν οι κανόνες του παιχνιδιού δηλ. ως μέσα αύξησης του συμβολικού του κεφαλαίου.

Η γυναίκα πραγματοποιείται (Μπουρντιέ 1996:77), λειτουργεί ως σύμβολο που το νόημά του συγκροτείται έξω απ' αυτήν και προορισμός του είναι η συμβολή στη διαιώνιση ή την αύξηση του συμβολικού κεφαλαίου που κατέχουν οι άνδρες. Είναι περιορισμένη σ' ένα ρόλο θεατή ή κατά Virginia Woolf «κολακευτικού καθρέφτη» (Μπουρντιέ 1996:75-76) που στέλνει πίσω στον άνδρα τη μεγαλοποιημένη του εικόνα ενισχύοντας τη «ναρκισσιστική του επένδυση σε μια εξιδανικευμένη εικόνα της ταυτότητάς του». Η υποταγή αυτής της γυναίκας δεν είναι η πραγματική αναγνώριση του ανδρισμού διότι αυτή μπορεί να προέλθει μόνον από ένα άλλο άνδρα και μάλιστα από έναν άνδρα με εύσημα ανδρισμού ή αλλιώς «τιμής» και, προτιμότερο, πλουσιότερο σε συμβολικό κεφάλαιο. Είναι όμως μια καθησυχαστική μορφή αναγνώρισης, ένα αναγκαίο σκαλοπάτι στη διαδικασία άνδρωσης, για την οποία εργάζεται συστηματικά όλη η κοινωνική τάξη (ordre), που προϋποθέτει την εκούσια συμμετοχή, αν όχι συννεοχή, των γυναικών.

Υστατη πράξη αναγνώρισης της υποτέλειάς τους και ηθελημένης προσφοράς στην αύξηση του συμβολικού κεφαλαίου των ανδρών η προσφορά σώματος που σε επιβεβαίωση του Lacan³ συχνά εκφράζεται στο λόγο. Μεταξύ ενός πλήθους παραδειγμάτων αξίζουν να αναφερθούν τα ακόλουθα: σε φτηνά ρομάντζα συναντά κανείς εκφράσεις του τύπου «του δόθηκε», «την έκανε δική του» κτο. ενώ η γλώσσα έρχεται να επαληθεύσει τις απόψεις του Μπουρντιέ για τη θεώρηση των γυναικών ως αντικειμένων ανταλλαγής, τα οποία ορίζονται σύμφωνα με τα ανδρικά συμφέροντα (κόρες ή αδελφές), πρώτιστα στη γαμήλια αγορά αλλά και σε όλο το σύστημα συγγένειας με λέξεις και εκφράσεις όπως «την πήρε [γυναίκα του]», θα «την αποκαταστήσει» που εμπεριέχει τον υπαινιγμό της πρόκλησης ζημιάς και συνεπώς ελάττωσης της αγοραστικής αξίας της υπό αποκατάσταση, «δεσποινίς» ως προσφώνηση που απευθύνεται σε γυναίκα που τελεί υπό την αίρεση της μελλοντικής αποκατάστασης δηλ. της μεταβολής της σε «κυρία», αλλιώς, σε ον που από κει κι έπειτα θα απολαμβάνει όλα

³ Κατά το Lacan η γλώσσα ρυθμίζει τον ανδρισμό και τη θηλυκότητα (Αλεξάντερ 1997:247-248)

τα προνόμια αυτεξούσιου ή περίπου αυτεξούσιου ανθρώπου και φυσικά το «παντρεμένη/-νος» ως εξέλιξη του «ύπ+ανδρος [γυνή]».

Ο κοινωνικός ρόλος που επιφυλάσσεται στο ανδρικό κοινωνικό φύλο εγκλείει και τα δύο, «το μεγαλείο και την αθλιότητα» (Μπουρντιέ 1996:90). Το πρώτο πηγάζει από την εκμαθημένη επιθυμία του για κυριαρχία που τον ωθεί όχι απλά να συμμετάσχει στο προκαθορισμένο κοινωνικό παιχνίδι αλλά και να θριαμβεύσει σ' αυτό ενώ η δεύτερη είναι το τίμημα μιας παταγώδους αποτυχίας ή μιας εξίσου παταγώδους αυτοθυσίας είτε γιατί δεν έπαιξε με τους κανόνες του παιχνιδιού, είτε γιατί δεν τους εμπέδωσε κι έπαιξε λάθος, είτε γιατί τους παρέκαμψε επιζητώντας το θρίαμβο και οδηγήθηκε από ένα Υπερεγώ σε ακραίες βιαιότητες του ανδρικού εγωτισμού (π.χ. αυταρχικά καθεστώτα) είτε, τέλος, γιατί από υπερβάλλοντα ζήλο στην τήρησή τους θεώρησε ότι ανδρισμός είναι η έσχατη αφοσίωση και ανιδιοτέλεια, η ζωή ή ο θάνατος για ανώτερους σκοπούς και γι' αυτό καθολικά αναγνωρισμένους, τέτοιους όπως η ηρωική πτώση στο πεδίο της μάχης.

Σ' όλο αυτό το σύστημα σχέσεων και συσχετισμού δυνάμεων ο αντίπαλος αλλά και αρωγός είναι ο άλλος άνδρας που από τη θέση του έχει τη δύναμη να επιβεβαιώσει ή να ακυρώσει τον ανδρισμό ως αξία και επιτέλεση γιατί είναι ο ίδιος φορέας ανδρισμού. Η γυναίκα δε μπορεί να είναι σκοπός γιατί είναι το «άλλο» έξω από το παιχνίδι· ανήκει στα τρόπαια με διαβάθμιση σπουδαιότητας που εξαρτάται από προκαθορισμένα κριτήρια ανταλλακτικής αξίας (εμφάνιση, υγεία, ηλικία, κοινωνική θέση, περιουσία) κι όχι στους υποψήφιους τροπαιούχους. Κοντολογίς είναι ένα εργαλείο συμβολικής πάλης ή σύναψης ειρήνης με τον άλλο άνδρα.

2.2 Συμπέρασμα

Η κατασκευή του ανδρισμού βασίστηκε στις βιολογικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων και άντλησε επιχειρήματα πρόταξης του ανδρισμού έναντι της θηλυκότητας απ' αυτές. Η αναπαραγωγική λειτουργία του γυναικείου σώματος φαίνεται ότι στάθηκε αρκετή για την υπαγωγή των εκπροσώπων του γυναικείου φύλου στην ομάδα των λιγότερο ισχυρών και τη μετατροπή τους σε μέσα, αντί για φορείς, ισχύος και κύρους.

Αν σε μια μάλλον φιλοσοφική θεώρηση των πραγμάτων ξεκινήσει κανείς από την υπόθεση ότι η ανθρώπινη φύση τείνει στην επιβίωση με κάθε τρόπο κι ότι η επιβίωση προϋποθέτει δυνάμεις για αυτοσυντήρηση που με τη σειρά της συνίσταται αφενός στη διατήρηση των κεκτημένων κι αφετέρου στην ικανότητα απόκρουσης του εξωτερικού κινδύνου τότε αναδεικνύεται η σημασία της έννοιας της ισχύος και μαζί

της η σημασία λήψης θέσης στο πλευρό των ισχυρών. Η θηλυκότητα με έρεισμα τη βιολογία έγινε συνώνυμη της αδυναμίας και της εξαρτημένης θέσης στο περιθώριο και άρα συνώνυμη μιας εύθραυστης, μόνιμα απειλούμενης υπόστασης, έρμαιου στις διαθέσεις του ισχυρότερου.

Αυτή η αντίληψη δείχνει καθοριστική για την απάντηση στο ερώτημα που τέθηκε στην εισαγωγή του κεφαλαίου. Η κατασκευή του ανδρισμού δομείται **και** από την άρνηση της θηλυκότητας εφόσον η θηλυκότητα σημαίνει τη μετατροπή από υποκείμενο σε αντικείμενο, τη μετάβαση από τη θέση του εξουσιαστή ή έστω στο πλευρό των εξουσιαστών στη θέση του εξουσιαζόμενου, από την ενεργή συμμετοχή στα κοινωνικά δρώμενα στην παθητική υποταγή σ' αυτά και τους δράστες τους.

Δεν είναι η βιολογική διαφορά αυτή καθαυτή η αιτία της ανδρικής αγκίστρωσης στη διαφορά από τη θηλυκότητα, είναι όμως μια σειρά μεταφορών για το γυναικείο σώμα και τη βιολογία του που χρησίμεψαν διττά: ως δικαιολογία αποκλεισμού του μισού του πληθυσμού από μια πίτα εξουσίας που μετά βίας επαρκεί και γύρω από την οποία ερίζουν έτσι κι αλλιώς οι εκπρόσωποι του άλλου μισού και ως σταθερά που λειτουργεί κατευναστικά απέναντι στο ανησυχητικό ενδεχόμενο της ανατροπής μιας τάξης που φαντάζει η μόνη δυνατή και ως οικεία η λιγότερο απειλητική.

Το γυναικείο κοινωνικό φύλο με το αρνητικό του φορτίο λειτουργεί περίπου ως ενισχυτής της ανδρικής κατασκευής και σύνταξης προς τις επιταγές της καθώς σηματοδοτεί τον κίνδυνο που διατρέχει ένας άνδρας ανά πάσα στιγμή από πράξεις (με στοιχεία θηλυκότητας) ή παραλείψεις (σαφούς αποποίησης της θηλυκότητας και δήλωσης πίστης στον ανδρισμό) να περάσει στην απέναντι όχθη.

3.0 Η αναπαράσταση του ανδρισμού από την Εφημερίδα των Κυριών (1887-1907)

3.1 Χρόνος και χώρος της *ΕτΚ*

Στα τριάντα περίπου χρόνια μέχρι την έκδοση της *ΕτΚ* η οικονομία του ελληνικού βασιλείου σημειώνει σημαντική πρόοδο. Για τη διευκόλυνση της ναυσιπλοΐας και του εμπορίου (Σβορώνος 1975:90) κατασκευάζονται και επισκευάζονται λιμάνια, τηλεγραφικές συγκοινωνίες (1859), ταχυδρομικές υπηρεσίες (1862) και περιορισμένο οδικό δίκτυο. Η ιδιωτική πρωτοβουλία, κυρίως των πλούσιων γαιοκτημόνων, σχεδόν διπλασιάζει ανάμεσα στα 1840 και 1860 την επιφάνεια των καλλιεργούμενων γαιών ενώ αυξάνονται τα προϊόντα του εξαγωγικού εμπορίου. Παράλληλα παρατηρείται αύξηση του πληθυσμού που αποδίδεται τόσο στη φυσική αύξηση όσο και στην άφιξη Ελλήνων από τα Βαλκάνια και την Τουρκία.

Η ισχυροποιημένη, ανερχόμενη, ελληνική αστική τάξη στοχεύει στον παραμερισμό της παλιάς άρχουσας τάξης των προκρίτων και των γαιοκτημόνων και στην ανανέωση νόμων και πολιτικού σκηνικού ώστε ν' ανταποκρίνονται στις δικές της ανάγκες. Οι μεταβολές που έλαβαν χώρα στην οικονομία, όπως ήταν επόμενο, δεν άφησαν ανέπαφες τις σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές ομάδες. Βιομηχανία, ναυτιλία και τράπεζες μαρτυρούν σε σημαντικό βαθμό μια διαρκή άνοδο και αύξηση της αστικής τάξης που κορυφώνονται από το 1900 κυρίως (Σβορώνος 1975:102). Παράλληλα αυξάνεται η εργατική τάξη.

Εκφραστής των προοδευτικών στοιχείων της αστικής τάξης, των διανοούμενων και μεγάλου μέρους του λαού είναι από το 1881 και για μια εικοσαετία περίπου, με μερικές διακοπές, ο Χαρίλαος Τρικούπης (Σβορώνος 1975:102-105). Στα πλαίσια του πολιτεύματος της βασιλευομένης Δημοκρατίας ο Τρικούπης με σκοπό τη δημιουργία μιας τίμιας και ανεξάρτητης από τους πολιτικούς διοίκησης αναδιοργανώνει το στρατό, τη διοίκηση και τη δικαιοσύνη της χώρας ενώ τα δημόσια έργα της κυβέρνησής του μετατρέπουν τη φυσιογνωμία της χώρας χωρίς όμως ούτε το ένα ούτε το άλλο να καταφέρουν να αντισταθμίσουν το δυσβάσταχτο, διαρκώς διογκούμενο, εσωτερικό και εξωτερικό χρέος της χώρας και τη συνεπαγόμενη εξάρτησή της από ξένες δυνάμεις. Το 1893 ο Τρικούπης κηρύσσει τη χρεοκοπία. Αυλή, αντιπολίτευση και τραπεζίτες τάσσονται στο πλευρό του ενώ αντίθετα όλες οι υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις είναι πολύ δυσαρεστημένες από την πολιτική της χρεοκοπίας καθώς το εμπόριο αρχίζει να παρακμάζει και οι συνθήκες διαβίωσης των αγροτών φανερώνουν μια μεσαιωνική όψη της Ελλάδας.

Ήδη από το 1856 περίπου συντελείται ενοποίηση (Σβορώνος 1975:90-91), οικονομική και πολιτισμική, όλων των τμημάτων του Ελληνισμού, τον οποίο το ελλη-

νικό βασίλειο έδειχνε να διαιρεί στον ελληνισμό μέσα στα όρια του ελληνικού κράτους και σ' αυτόν της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, των νησιών του Ιονίου και της «διασποράς». Αυτός ο δεύτερος ελληνισμός είναι ισχυρότερος σε αριθμό και πλούτο. Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο οι Έλληνες της Οθωμανικής αυτοκρατορίας εισάγουν τα κεφάλαιά τους στην Ελλάδα και διευθύνουν την οικονομία της. Έτσι επιτυγχάνεται οικονομική ενότητα που την ενισχύει η πολιτισμική καθώς με την ίδρυση του βασιλείου παύει η πνευματική αποκέντρωση της εποχής της Τουρκοκρατίας. Ενώ η Κωνσταντινούπολη είναι η οικονομική πρωτεύουσα των Ελλήνων σ' όλο το 19^ο αι, το Πανεπιστήμιο της Αθήνας γίνεται το πολιτισμικό τους κέντρο. Ιδιαίτερα σημαντική κρίνεται η συμμετοχή Φαναριωτών στην αθηναϊκή ελληνική διανόηση όσο και η κοινωνική και πνευματική ζωή των νησιών του Ιονίου που ενώνονται με το ελληνικό βασίλειο και το αναζωογονούν.

Το ελληνικό βασίλειο δείχνει μια σαφή προτίμηση στην καλλιέργεια ενός ορθόδοξου εθνικισμού (Σβορώνος 1975:92-94) με το όραμα της «Μεγάλης Ιδέας» να πρωτοστατεί και τον απόλυτο σχεδόν προσανατολισμό στην κλασική Ελλάδα να την υπηρετεί. Ακόμα και η γλώσσα υπόκειται σε διαδικασία «κάθαρσης» με στόχο την επιστροφή στην αρχαϊζουσα και γι' αυτό «καθαρή» ελληνική γλώσσα. Η τέχνη και η ποίηση αντλούν έμπνευση από τις πολιτικές και κυρίως τις εθνικές απογοητεύσεις που άλλωστε κινητοποιούν και τη λαϊκή παράδοση, η οποία βρίσκει χώρο έκφρασης αλλά και δυτικής επιρροής στα νησιά του Ιονίου. Οι στοχαστές και οι ποιητές των Ιόνιων νησιών θα ασκήσουν επίδραση και στους πεζογράφους της αθηναϊκής σχολής (1850-1875) ενώ κοινό χαρακτηριστικό των διανοητών γενικά είναι η κατανόηση του εθνικού προβλήματος και μαζί της η πρόκληση της γέννησης στους Έλληνες μιας ιστορικής συνείδησης που ενισχύεται και από απόψεις περί ασυνέχειας της ελληνικής φυλής με κυριότερη αυτή του πολύ Φαλμεράνερ.

Την ίδια εποχή αέρας αλλαγής φυσάει και στα πολιτικά πράγματα (Σβορώνος 1975:94-96) καθώς προοδευτικά μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο η δυσαρέσκεια προς το στέμμα του Όθωνα και τις συχνές του επεμβάσεις στην πολιτική ζωή της χώρας διογκώνεται. Μέχρι το 1862 το Σύνταγμα πρακτικά αγνοείται έως εγκαταλείπεται. Παράλληλα εκπνέουν τα τρία μέχρι τότε δεσπίζοντα κόμματα: το αγγλικό, το γαλλικό και το ρωσικό. Κυρίως η πανεπιστημιακή νεολαία επιθυμεί δυτικό κοινοβουλευτισμό. Η κατάληξη είναι οι εκλογές του 1859-σταθμός στην πολιτική ζωή της νεότερης Ελλάδας - και η Βουλή που προκύπτει, η οποία περιλαμβάνει για πρώτη φορά και εκπροσώπους αντίθετους στο στέμμα. Μετά από σειρά εξεγέρσεων, συνωμοσιών και

αιματηρών επεισοδίων ο Όθων με τη φιλορωσική του πολιτική, τη δυσάρεστη για την Αγγλία, εκθρονίζεται και εγκαταλείπει την Ελλάδα (1862). Η Αγγλία ανευρίσκει το νέο βασιλιά στο πρόσωπο του πρίγκιπα Γ. Γ. Γλύξμπουργκ της Δανίας που ανεβαίνει στον ελληνικό θρόνο με τον τίτλο Γεώργιος Α΄ Βασιλεύς των Ελλήνων (1863).

Το Σύνταγμα που ψηφίζεται τον Οκτώβριο του 1864 έχει σαφώς δημοκρατικό χαρακτήρα και ιδρύει τη βασιλευομένη Δημοκρατία.

Σε όλη την περίοδο από το 1856 έως το 1909 (Σβορώνος 1975:105-111) η Ελλάδα θα εμπλακεί άμεσα και έμμεσα σε ζητήματα που συναρτώνται προς το μεγαλοϊδεατισμό νέων βαλκανικών και τον επεκτατισμό ισχυρών εθνών που από κοινού απαρτίζουν το λεγόμενο Ανατολικό ζήτημα, στο οποίο η Αγγλία, με την αδιαμφισβήτητη κυριαρχία της στη Μεσόγειο και την παροχή «προστασίας» στην Ελλάδα, παίζει τον πρώτο ρόλο και του οποίου οι συνέπειες για την Ελλάδα είναι μια ατελείωτη σειρά πολέμων, κάποιων ανακτήσεων εδαφών (π.χ. της Θεσσαλίας και του νομού Άρτας με τη συμφωνία της Κωνσταντινούπολης το 1881) και σωρείας εθνικών απογοητεύσεων (π.χ. ήττα των ελληνικών στρατευμάτων και κατοχή της Λάρισας από τους Τούρκους το 1897).

3.2 Τα κοινωνικά συμφραζόμενα της ΕτΚ: αντιφάσεις και εθνικό κράτος

Ο 19^{ος} αιώνας και οι αρχές του 20^{ου} διαφοροποιούνται σημαντικά από προγενέστερες περιόδους εξαιτίας μεταβολών (Davidoff 1998:186) που έλαβαν χώρα είτε τον προηγούμενο αιώνα είτε στη διάρκεια του 19^{ου} και στις αρχές του 20ου και που κινούνται σε τρεις κυρίως άξονες: μιας νέας πολιτικής θεώρησης με την κατάρρευση των μοναρχικών καθεστώτων και τη συγκρότηση των εθνικών κρατών, της εκβιομηχάνισης και της στενά μ' αυτήν συνδεδεμένης έξαρσης της αποικιοκρατίας, καθώς αυξήθηκαν οι ανάγκες για πρώτες ύλες, τις αναγκαίες για τη βιομηχανία, και της ολοένα και πιο έντονα αναδυόμενης έννοιας της ατομικότητας (Connell 1995:68). Παράλληλα και σε στενή συνάφεια με τα προηγούμενα σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι εξελίξεις στο χώρο της επιστήμης, κάποιες από τις οποίες – θεωρία του Δαρβίνου (Degler:33-35 στο Rhode 1990), φροϋδική ψυχανάλυση (Connell 1995:8-10) – μετέβαλαν άρδην τη θεώρηση του ατόμου για τον εαυτό του και τον περιβάλλοντα κόσμο.

Στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος μετά την κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας δε μπορεί κανείς να μιλά για εκβιομηχάνιση δυτικού τύπου και ραγδαίες επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις μπορεί ωστόσο να διακρίνει σαφώς τάσεις ανάπτυξης, εξευρωπαϊσμού και εξαστισμού σε μια κάποια εναρμόνιση με τα υπόλοιπα ευρωπαϊκά δεδομένα της εποχής. Το ζητούμενο μετά την αποτίναξη του οθωμανι-

κού ζυγού φαίνεται να ήταν και η αποτίναξη κάθε στοιχείου «Ανατολής» (Βαρίκα 1987:30& 34)) συνυφασμένου με την οπισθοδρόμηση και το σκοταδισμό, έννοιες αντίθετες με την πρόοδο και το Διαφωτισμό, στις οποίες θεμελιώθηκε η νέα, μεταμοναρχική στον ιδεολογικό πυρήνα της τουλάχιστον, ορθολογική και ανθρωπιστική Ευρώπη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της εσπευσμένης ευθυγράμμισης με το δυτικό τρόπο ζωής είναι οι «κυρίες επί των τιμών» της Αμαλίας που μαθαίνουν ιταλικά, ευρωπαϊκούς χορούς, ξένες γλώσσες και καλούς τρόπους

Σ' αυτές τις νέες συνθήκες παρατηρείται αφενός μια έντονη ροπή υιοθέτησης ευρωπαϊκών στοιχείων σε συνδυασμό με την αποβολή των σκοταδιστικών οθωμανικών και αφετέρου η ανάσυρση και διαρκής αναφορά σε στοιχεία προγενέστερα της οθωμανικής κατοχής, βεβαιωτικά ενός ένδοξου, γνήσια ελληνικού παρελθόντος (Βαρίκα 1987:32) από τη δεξαμενή του Βυζαντίου, σ' ό,τι αφορά την εκκλησιαστική παράδοση, ή της κλασσικής αρχαιότητας κατά κύριο λόγο.

Με παρόμοιο τρόπο από τη μια πλευρά ξεκινά μια εποχή αστυφιλίας (Βαρίκα 1987:27-28) με την Αθήνα κατά κύριο λόγο αλλά και άλλες πόλεις, όπως τον Πειραιά, να παίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο ενώ από την άλλη διαρκώς εξυμνείται η ύπαιθρος και ό,τι συνδέεται μ' αυτήν ως κοιτίδα της αγνότητας, της παράδοσης, της καθαρότητας, τελικά, της αυθεντικότητας. Αυθεντικότητας που αφορά τόσο την επίκαιρη όσο και τη διαχρονική ελληνικότητα και που εκτείνεται και στις διανθρώπινες σχέσεις ως αίτημα αναγκαίο για τη συνύπαρξη.

Οι αντιφάσεις πέρα από τη συλλογική αγγίζουν και την ατομική σφαίρα τόσο την επαγγελματική όσο και την οικογενειακή. Στη νέα εθνική, «νεοελληνική» οπτική τα χειρωνακτικά επαγγέλματα (Βαρίκα 1987:42-43) για λόγους συναισθηματικούς-υποκειμενικούς ως ταυτισμένα με την οθωμανική εποχή της αμάθειας, της υποτέλειας και της βαρβαρότητας αλλά και για λόγους αντικειμενικούς που ανάγονται στη νέα διοικητική, γραφειοκρατική οργάνωση του κράτους (Smith 2000:93-94) και στη συνεπαγόμενη αύξηση της ζήτησης εκπαιδευμένου ή επιστημονικού προσωπικού απαξιώνονται όλο και περισσότερο καθώς τα λεγόμενα επαγγέλματα γραφείου και οι ανώτερες ή ανώτατες σπουδές υπόσχονται κύρος (Βαρίκα 1987:43&62) και μεγαλύτερες οικονομικές απολαβές.

Ο οικιακός χώρος σε πολλές εξάλλου ευρωπαϊκές χώρες δε μένει βέβαια αλώβητος από όσα διαδραματίζονται στα ευρύτερα κοινωνικά συμφραζόμενα. Η βιοποριστική εργασία που μετατίθεται σε χώρους εκτός του οίκου (Βαρίκα 1987:40) συντελεί καθοριστικά στην αναδιαμόρφωση των ιεραρχιών στο εσωτερικό του ενώ η

παράλληλη εμφάνιση των πρώτων δειγμάτων ενός κινήματος για το δικαίωμα των γυναικών στην εργασία και την εκπαίδευση (Βαρίκα 133-134, Tosh 1999:153) αφενός επιταχύνει τη διαδικασία χειραφέτησης των γυναικών κι αφετέρου, ως συνέπεια του πρώτου, οδηγεί σε μια νέα μορφή άκαμπτης οριοθέτησης μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου με τον πρώτο να παραχωρείται στις γυναίκες και το δεύτερο να απονέμεται στους άνδρες.

Η διχοτομική αυτή αντίληψη (Βαρίκα 1987:54, Tosh 1999:43&46-47, Igra 1996:193) δεσπόζει οπωσδήποτε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και αφορά με αφετηρία τον τομέα της εργασίας όλους τους επιμέρους τομείς δράσης των εκπροσώπων των δύο φύλων. Τα φύλα ανακατασκευάζονται με σαφέστερα και γι' αυτό σχεδόν απροσπέλαστα τα μεταξύ τους όρια, των οποίων η ύπαρξη θεμελιώνεται στις νέες επιστημονικές «ανακαλύψεις» που ως τέτοιες λειτουργούν περίπου ως θέσφατα συμβαδίζοντας κατά παράδοξο τρόπο με τα ήδη υπάρχοντα θρησκευτικά θέσφατα. Άλλωστε πρόκειται για μια εποχή που ειδικά το ελληνικό εκκλησιαστικό κατεστημένο εξέρχεται ενισχυμένο μέσα από τους αγώνες των πολλών εκπροσώπων του στη διάρκεια του οθωμανικού ζυγού.

Η καταφανής αντίφαση συνίσταται στη συμπόρευση επιστήμης και θρησκείας στο ζήτημα της διχοτομίας μεταξύ των δύο φύλων. Εκκινώντας από δύο εκ διαμέτρου αντίθετες πλευρές, η μεν επιστήμη από «επιστημονικά» πορίσματα και φυσικούς νόμους που επαληθεύονται με τις λογικές και αντικειμενικές της μεθόδους, η δε εκκλησία από θεόπνευστες αλήθειες και θεολογικές ερμηνείες που εξηγούνται με την πίστη, κατορθώνουν να συναντηθούν σε κάποιο κέντρο που δεν είναι άλλο από τη μεταξύ τους συμφωνία ότι ο άντρας είναι άντρας και η γυναίκα γυναίκα κι αυτό είναι γεγονός αναμφισβήτητο όσο και αναλλοίωτο.

Από μια πρώτη άποψη κανείς δε θα είχε αντίρρηση για το παραπάνω αξίωμα. Με μια δεύτερη ματιά φαίνεται όμως ότι στο υπόστρωμά του κρυβόταν μια άρρητη συμφωνία ταξινόμησης του πληθυσμού με τρόπο που να απαλλάσσει τους τότε κρατούντες από πονοκεφάλους ποικιλίας και πολυμορφίας.

Τα εθνικά κράτη (Smith 2000:91-94, Guehenno 1995:4)) πάσχιζαν να εδραιωθούν και με βασικούς οργανωτικούς άξονες μια ισχυρή κεντρική διοίκηση και μια επεκτατική, στην περίπτωση των αποικιοκρατικών κρατών, ή ανακτητική, στην περίπτωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, πολιτική όφειλαν κατά κύριο λόγο να χαράζουν ένα πλαίσιο στο εσωτερικό τους ελέγχου, αν όχι χειραγώγησης, των πολι-

τών και από την πλευρά των τελευταίων εκούσια αν και ασυνείδητα εναρμονισμένο με τους στόχους τους.

Μέσα απ' αυτό το πρίσμα κάποιες από τις παραπάνω αντιφάσεις βρίσκουν επαρκή εξήγηση. Η μετάθεση της εργασίας έξω από το σπίτι και η ταυτόχρονη υπερτίμηση των επαγγελματιών γραφείου εξυπηρέτησαν την οργάνωση του νέου (Smith 2000:98-99)⁴ γραφειοκρατικού κράτους· η εξύμνηση της υπαίθρου δεν είναι άλλο από την εξύμνηση του παρελθόντος (Guehenno 1995:4), των «ριζών» του λαού, τις οποίες ο πολίτης του εθνικού κράτους ανακαλύπτει εκ νέου διαμορφώνοντας παράλληλα με την αίσθηση του «ανήκειν» και μια αίσθηση υπερήφανης κοινότητας με τους συμπολίτες του.

Έχουν κοινά χαρακτηριστικά, μοιράζονται ένα λαμπρό παρελθόν και διαφοροποιούνται από τους ξένους και εν δυνάμει εχθρούς. Αυτούς τους εχθρούς θα αποκρούσουν όταν το καλέσει η κατάσταση -και η κεντρική διοίκηση. Στο μεταξύ θα εργάζονται με σκοπό την οικονομική ευημερία του κράτους άρα και την ατομική τους αφού προηγουμένως επανεκπαιδευτούν στις αξίες, μνήμες και μύθους που τελούν σε διαρκή απειλή χωρίς τη δική τους ενεργή συμμετοχή στα καλέσματα του κράτους και βέβαια χωρίς την πατρική, καθοδηγητική ομπρέλα του τελευταίου που επιβάλλει και ορίζει ακριβώς για να προστατέψει.

Αυτό το νέο κράτος δεν είναι αυθαίρετο όπως τα παλαιότερα με πολίτευμα απόλυτης μοναρχίας έστω κι αν υπάρχει μονάρχης. Είναι ένα κράτος-πατέρας που με στοργική αυστηρότητα παραχωρεί δικαιώματα, ατομικά, κοινωνικά και πολιτικά και σε αντάλλαγμα απαιτεί την εκπλήρωση υποχρεώσεων. Δυσδιάκριτο ωστόσο με μια πρόχειρη ματιά είναι το γεγονός ότι ο καθορισμός του φορέα των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων είναι λίγο ως πολύ προειλημμένη κρατική απόφαση σε συμφωνία με τους σκοπούς του εθνικού κράτους.

Αν οι κύριοι σκοποί του εθνικού κράτους είναι η διατήρηση ή επέκταση της εδαφικής ακεραιότητας και μια οικονομική ενότητα στην επικράτειά του τότε πολύ απλά μέρος από το έμψυχο υλικό του θα χρησιμεύει για την παραγωγή πλούτου και

⁴ Σύμφωνα με τον Smith βάση του έθνους-εθνικού κράτους είναι η στερέρωση μιας συνείδησης εθνοτικής κοινότητας με τα χαρακτηριστικά που αναφέρονται παραπάνω και αμέσως παρακάτω (σ.24-25), τα οποία σ' ένα επόμενο στάδιο μετεξελισσονται σε χαρακτηριστικά του εθνικού κράτους σε 1. ενιαίο νομικό κώδικα περί κοινών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων...και...κατοχύρωση των δικαιωμάτων του πολίτη όταν το έθνος αποκτήσει την ανεξαρτησία του, 2. ενοποιημένη οικονομία..., 3. ...αρκετά συμπαγή εδαφική επικράτεια...με «φυσικά» υπερασπίσιμα σύνορα...μέσα σ' έναν κόσμο ...από παρόμοια συμπαγή έθνη και 4. ...μια ενιαία «πολιτική κουλτούρα» και ένα δημόσιο, μαζικό εκπαιδευτικό και επικοινωνιακό σύστημα που θα κοινωνικοποιήσει τις μελλοντικές γενιές στο ρόλο του «πολίτη» του νέου έθνους (Smith 2000:104-105). Μερικώς διαφοροποιείται ο Oommen (1997:20-21)

για την υπεράσπιση του κεκτημένου πλούτου ή την αύξησή του και μέρος θα χρησιμεύει για την παραγωγή και προετοιμασία για τους σκοπούς του εθνικού κράτους του ίδιου του έμψυχου υλικού, του αποτελούμενου από υπαλλήλους, εργάτες και στρατιώτες. Η διχοτομική αντίληψη για τα φύλα βασισμένη στις ουσιοκρατικές θεωρίες της εποχής και υποβοηθούμενη από θρησκευτικές αντιλήψεις δε δείχνει να είναι τίποτε άλλο από τη σύμπραξη του εκκλησιαστικού και επιστημονικού κατεστημένου στην εφαρμογή μιας κρατικής πολιτικής.

Τα φύλα προορίζονταν για δύο χωριστές σφαίρες, αντίθετες και συμπληρωματικές στα πλαίσια ενός καταμερισμού εργασιών που όφειλε να είναι σαφέστερος απ' ό,τι σε παλαιότερες εποχές γιατί σαφέστεροι έγιναν οι σκοποί και τα όρια μεταξύ των (εθνικών) κρατών.

3.3 Η οπτική της ΕτΚ

Ό,τι διαφοροποιεί την κατασκευή του ανδρισμού στην ανθρωπολογική της διάσταση, έτσι όπως παρουσιάστηκε σε προηγούμενες σελίδες, το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα δεν έγκειται τόσο στην ποιότητα όσο στην έντασή της, η οποία γίνεται εμφανής στην επιμονή και την επαναληπτικότητα, με την οποία ο ανδρισμός αντιδιαστέλλεται προς τη θηλυκότητα.

Στην υπό εξέταση περίοδο ο ανδρισμός δεν είναι απαλλαγμένος από φορτία αλλά σε αντιστάθμισμα απολαμβάνει πλήθους προνομίων απαγορευμένων έως και αδιανόητων για τις εκπροσώπους του γυναικείου φύλου. Πρόκειται για μια περίοδο ανάδειξης του ανδρισμού σε κυρίαρχη έννοια με στοιχεία όμως νεοεισαχθέντα σε σχέση με προηγούμενες εποχές είτε γιατί στο περιεχόμενό της έρχονται να προστεθούν με μεγαλύτερη σαφήνεια τα χαρακτηριστικά του ορθολογισμού και της αυτονομίας είτε γιατί ανδρισμός και κράτος φαίνονται να συμπίπτουν ως προς τα όρια δράσης και την αποστολή τους.

Με κύρια, αν και όχι μόνη, πηγή την *Εφημερίδα των Κυριών* που ξεκίνησε την εβδομαδιαία της κυκλοφορία στην Αθήνα το 1887 υπό τη διεύθυνση της Καλλιρόης Παρέν για να μετατραπεί σε δεκαπενθήμερη το 1908, οπότε και μεταβάλλει το ύφος των άρθρων της μετατοπίζοντας το κέντρο βάρους από τα φεμινιστικά άρθρα στη γυναικεία και εν μέρει και ανδρική λογοτεχνία, είναι σε κάποιο βαθμό εφικτή η σκιαγράφηση του ανδρισμού στον ελλαδικό χώρο της επίμαχης περιόδου. Χωρίς να μετατοπίζεται το κέντρο βάρους της έρευνας σκόπιμες κρίνονται κάποιες αναφορές σε δεδομένα άλλων ευρωπαϊκών χωρών στην ίδια περίοδο.

Η αναπαράσταση του ανδρισμού από την *EtK* αποτελεί έναν μόνο από τους περισσότερους λόγους περί ανδρισμού που αρθρώνονταν ή αρθρώνονται και που δείχνει να καθορίζεται από τρεις παράγοντες: πρόκειται για μια φεμινιστική εφημερίδα που ως τέτοια παίρνει –και ορθά- θέση μάχης απέναντι στο θεωρούμενο ως αντίπαλο είτε αυτός είναι ο άνδρας ως άτομο είτε είναι ο άνδρας ως μέρος της κεντρικής εξουσίας που και στις δυο περιπτώσεις ασκεί εξουσία στον ιδιωτικό και το δημόσιο χώρο. Οι συντάκτριες της εφημερίδας δεν υπεισέρχονται επομένως, παρά σε ελάχιστες περιπτώσεις, και προφανώς είναι πρακτικά αδύνατο να υπεισέλθουν, σε ζητήματα που άπτονται της ανδρικής σκέψης και του ανδρικού συναισθηματικού κόσμου. Πρόκειται για μια παρατήρηση εκ των έξω ενός απόμακρου, εν πολλοίς ανεξήγητου στον αυταρχισμό του, αρσενικού καθώς η πρόσβαση στον κόσμο του εξαιτίας των χωριστών σφαιρών μοιάζει αδύνατη· τέλος, η εφημερίδα παρόλες τις αντιφάσεις της αφήνει να διαφαίνονται οι σταθεροί της στόχοι που αφορούν στην εκπαίδευση των γυναικών και την πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας.

Μέλημα της εφημερίδας και κεντρικό υποκείμενο δεν είναι ο άνδρας αλλά η γυναίκα της εποχής που στερείται ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων, ζει στο περιθώριο που βαφτίζεται οικιακός ή ιδιωτικός χώρος και εναποθέτει ηθελημένα ή αθέλητα τη μοίρα της από τη γέννηση έως το θάνατό της στον άνδρα. Συνεπώς ο άνδρας που αναδεικνύεται μέσα από την εφημερίδα είναι ο άνδρας-τροχοπέδη στην ελευθερία και εξέλιξη της γυναίκας που άλλοτε με διαμαρτυρίες, άλλοτε με κολακειές κι άλλοτε με συγκαλυμμένο ή αποκάλυπτο θυμό από την πλευρά των συντακτριών πρέπει να πειστεί ν' αυξήσει τον εξαιρετικά περιορισμένο ζωτικό χώρο που έχει παραχωρήσει στη σύγχρονή του γυναίκα.

Ο άνδρας που κατά κύριο λόγο αναφαίνεται στην *EtK* είναι με βεβαιότητα ο Έλληνας αστός του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα έτσι όπως δηλώνει την παρουσία του στη συναναστροφή του με τις γυναίκες και τους άλλους άνδρες, χωρίς καμιά σιγουριά όμως έτσι όπως ο ίδιος αντιλαμβάνεται τον εαυτό του. Πέρα απ' αυτό, ο Έλληνας αγρότης ή εργάτης αναφέρεται μόνο παράπλευρα διότι το κοινό της εφημερίδας είναι στη συντριπτική του πλειοψηφία οι αστές γυναίκες της περιόδου που είναι εκ των πραγμάτων σε θέση ν' αποτελούν το αναγνωστικό κοινό μιας εφημερίδας και των οποίων οι διεκδικήσεις απευθύνονται στους άνδρες της τάξης τους.

Αναφορικά, τώρα, με το εννοιολογικό περιεχόμενο της λέξης «αστός» την περίοδο που εξετάζεται, αυτό φαίνεται να δηλώνει «τον άνθρωπο της πόλης σε αντιδιαστολή με τον άνθρωπο της υπαίθρου και τον ξένο ή το μέτοικο. Παράλληλα αστός

θεωρούνταν ο έχων λεπτούς και ευγενικούς τρόπους, σε αντίθεση με τον αγροίκο» (Γιαννιτσιώτης 2006:53).

3.4 Ο ανδρισμός στο επίκεντρο

3.4.1 Μια ανδρική κοινωνία

«...εν τη πολιτεία...και εν τη οικογενεία κατ' αξίωμα πρέπει να πρωτεύη η θέλησις του ανδρός...» αναφέρεται στο άρθρο του προλόγου του πρώτου τεύχους (8/3/1887) της *ΕτΚ*. «...ο ανήρ απόλυτος άρχων [και] του οίκου...», αντίθετα με τα νομιζόμενα, διότι «ο πατήρ έχει απόλυτο επί της ανατροφής και της τύχης των τέκνων δικαιοδοσία [ενώ] η γυνή οφείλει υπακοή...», «...ο ανήρ δικαιούται να εκδιώξει ή να προσλάβει [όποιον κρίνει κατάλληλο για υπηρετή], κατά το νόμο δε η γυναίκα δε μπορεί να διαθέσει ούτε τα κινητά που της ανήκουν προσωπικά χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του συζύγου όπως και δε μπορεί να λύσει το γάμο ακόμα και σε περίπτωση εξαιρετικά ακατάλληλου συζύγου (που συστηματικά παραμελεί την υποχρέωση διατροφής των τέκνων και της συζύγου και που επιπλέον συγκατοικεί με την ερωμένη του στη συζυγική εστία) διότι κατά το δικηγόρο, στου οποίου τη συνδρομή προστρέχει η σύζυγος δεν υφίσταται αιτία διαζυγίου («Οι νόμοι και το βασιλείον της γυναικός» 23/6 /1891).

Μόνο σε ό,τι αφορά τη δίωξη οι γυναίκες είναι ίσες με τους άνδρες έναντι του νόμου («Νομοσχέδια και γυναίκες» 20/12/1887) ενώ μόνον άνδρες μπορούν να παραστούν ως μάρτυρες ενώπιον συμβολαιογράφου, να αναλαμβάνουν την κηδεμονία τέκνων και τη διαχείριση της περιουσίας τους. Μόνον άνδρες έχουν επίσης δικαίωμα παράστασης στα οικογενειακά συμβούλια («Οι γυναίκες και ο Κώδιξ» 28/2/1888) και μόνον η ανδρική μαρτυρία έχει αποδεικτική αξία σε δίκη («Αι Ελληνίδες και ο νόμος» 12/1/1903).

Σε απάντηση εξάλλου επιστολής, στην οποία αναγνώστρια της εφημερίδας θέτει το ερώτημα πότε και πώς καθιερώθηκε η λήψη του επιθέτου του συζύγου από τη σύζυγο η συντάκτρια δηλώνει άγνοια για την ύπαρξη νόμου που να υποχρεώνει σε κάτι τέτοιο· πιθανολογεί ότι πρόκειται για εθιμικό δίκαιο (30/5/1888).

«Αφήσατε τας γυναίκας να αναγιγνώσκωσιν ειδήσεις και κοινωνικά όχι όμως και πολιτικά άρθρα», γράφει κύριος «...η πολιτική δεν είναι το στάδιον της γυναικός...» (23/9/1890). Πρόκειται για άποψη, την οποία συμμερίζονται πολίτες αλλά και πολιτευόμενοι όπως προκύπτει από άλλο άρθρο- διαμαρτυρία της εφημερίδας που αναφέρει ότι για τους Έλληνες πολιτευόμενους νόμος για τις γυναίκες είτε συζύγους,

είτε αδελφές, είτε κόρες είναι η θέληση του άνδρα, συζύγου, πατέρα ή αδελφού. («Αι Γυναίκες και αι Εκλογές» 7/2/1899).

Οι ανδρικές αντιδράσεις αφορούν τόσο την άμεση όσο και την έμμεση, παρασκευαστική, συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική: «Πατάξατε τας γυναικείας επεμβάσεις με όλην σας την δύναμιν!», γράφει αποτυχών δημοτικός σύμβουλος. Άλλος αναπολεί την «παλαιά γυναίκα που είξευρε να σιγά και να χειρίζεται μόνον την ηλακότητα», ενώ άλλος τις ανέχεται παντού, στον αθλητισμό, τις καλές τέχνες, τα γράμματα αλλά όχι στην πολιτική. Εκεί λέει «στοπ!» («Αι γυναίκες και η πολιτική» 20/9/1903). Φαίνεται ότι ο Έλληνας των αρχών του 20^{ου} αι αρχίζει ν' αντιλαμβάνεται τον κίνδυνο της μετατροπής του προσωπικού σε πολιτικό⁵.

Η νομοθεσία συμβαδίζει με μια διπλή ηθική ενταγμένη στα κοινωνικά συμφραζόμενα της εποχής, ελαστική για τους άνδρες και ιδιαίτερα αυστηρή έως αποπνικτική για τις γυναίκες, γεγονός που επιβεβαιώνουν και άρθρα διαπιστωτικά αυτής της ηθικής, στα οποία αναφέρεται ότι «...ο κοινωνικός κώδιξ είναι επιεικέστερος προς τον άνδρα ή προς την γυναίκα. Εις τον άνδρα δύναται τις ακόμη πολλά να συγχωρήση, παρά της γυναικός όμως απαιτεί σχεδόν τελειότητα...εις τον άνδρα επιτρέπεται, επιβάλλεται ενίοτε να καταπατήση την κοινή γνώμη, στη γυναίκα ουδέποτε συγχωρείται... («Η κοινή γνώμη και η γυνή» 15/4/1890) ή ότι «...ο ανήρ δύναται ό,τι θέλει...ουδείς μέμφεται, ουδείς επιτιμά, ουδείς γελωτοποιεί αυτόν...» («Τι δύναται η κόρη του λαού» 20/3/1888).

Αυτή η διπλή ηθική που αντανακλάται στη νομοθεσία δεν είναι παρά μία από τις εκφράσεις της γενικότερης –παρόμοια νομοθετική ανισότητα παρατηρείται και στη Γαλλία (Aron 1980:10-11) - διχοτομικής αντίληψης της εποχής για τα φύλα που βρίσκει επιπλέον ισχυρό έρεισμα στις θρησκευτικές αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες «[στις γυναίκες έχει ανατεθεί η αναζωογόνηση του θρησκευτικού αισθήματος των ανδρών]», όπως προκύπτει από άρθρο σχετικό με τη βεβήλωση των ναών του φύλλου της 13/12/87 και στις οποίες σε σημαντικό βαθμό θεμελιώνεται η ασυμμετρία μεταξύ των δύο φύλων: «...φυσικωτάτη εθεωρείτο η υποταγή της γυναικός προς τον άνδρα, γελοία δε η του ανδρός προς αυτήν. Οι πατέρες της εκκλησίας επί της φυσικής ταύτης υπεροχής ερειδόμενοι ενομοθέτησαν το ‘η γυνή υποτάσσεται τω ιδίω ανδρί’, [το] αποτελέσαν τον ακρογωνιαίον λίθον του μυστηρίου του γάμου. Την ιδέαν αυτήν

⁵ «Το προσωπικό είναι πολιτικό». Οι περιπέτειες μιας ανατρεπτικής υπόσχεσης (μετάφραση από τα γαλλικά της Ειρήνης Ριζάκη) Πρώτη δημοσίευση: Eleni Varikas, “Le personnel est politique”: avatars d’ une promesse subversive”, *Tumultes* 8 (1996), σ.135-160

ενεσαρκώθη...ο ανήρ, την αντίθετον δε ταύτης θεωρεί γελοίαν και παράλογον, ως ανατρέπουσαν ...τους φυσικούς και ηθικούς νόμους, εφ' ων εδράζεται η κοινωνική των εθνών ευημερία» («Διατί ο ανήρ θεωρεί γελοίαν την προς την γυναίκα υπακοήν του» 26/6/88).

Η ιδέα γενικότερα της «έμφυτης» γυναικείας θρησκευτικής ευλάβειας σε σύγκριση με την ανδρική αδιαφορία ή την περιορισμένη συμμετοχή στα θρησκευτικά καθήκοντα αφορά την ίδια περίοδο τόσο τον ευρωπαϊκό όσο και τον αμερικάνικο χώρο όπου τα υψηλότερα ποσοστά επισκεπτών των εκκλησιών κατέχουν γυναίκες (π.χ. 69% στο Μανχάταν της Νέας Υόρκης, 61% στο Λονδίνο, 60% στο Βερολίνο και το Αμβούργο), γεγονός που αποδίδεται στις χωριστές σφαίρες καθώς οι άνδρες με την ενεργή συμμετοχή τους στα κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα ήταν οι άμεσοι αποδέκτες των νέων αντιεκκλησιαστικών, αντιθρησκευτικών ιδεών της εποχής σε αντίθεση με τις γυναίκες που εμφανίζονται ως θεματοφύλακες (και) της θρησκευτικής παράδοσης (McLeod:134-153 στο Frevert 1988).

Έτσι, «...ο ανήρ έχει τρία διάφορα προ αυτού στάδια: το της οικογενείας, του επαγγέλματος και της πατρίδος. Η γυνή εν και μόνον: το της οικογενείας...το της οικογενείας δε στήριγμα, ιδρυτήν, προστάτην και στύλον...η γυνή θεωρεί τον άνδρα...» («Τις εκ των δύο αφοσιούται πλειότερον» 18/3/1890).Για τον άνδρα η πατρίδα και η οικογένεια είναι ο τελικός σκοπός όλων των προσπαθειών του. «Υπέρ της πατρίδος και του οίκου εργάζεται, ανακαλύπτει, εφευρίσκει, σπουδάζει, θαλασσοπορεί, αγωνίζεται, προκινδυνεύει...» («Η Σημερινή Γυνή» 20/3/1887), επομένως προορίζεται και για ηρωικά κατορθώματα (μια ιστορία αγοριού που παράτησε την εκκλησία για να γίνει πολεμιστής 24/9/89 και «Εις ήρωος» 27/2/1900).

Με αφετηρία την παραπάνω θέση καταμερίζονται οι «έμφυτες» ιδιότητες και συμπεριφορές: Η γυναίκα ταυτίζεται με τη θυσία και την αυταπάρνηση διότι ο σύζυγος δικαιούται λόγω των φιλοδοξιών και φροντίδων του να έχει δυστροπίες και εκρήξεις αφού άλλωστε η ευγενική, άδολη, με απόλυτη αυταπάρνηση αγάπη απαντάται μάλλον στη γυναίκα παρά στον άνδρα. Η αχαριστία, η σκληρότητα, η αναισθησία του άνδρα δεν αρκούν για να ψυχράνουν τα αισθήματά της («Ο Σύζυγος και τα Τέκνα» 7/6/87 και «Εάν η γυνή οφείλει ν' αγαπά το σύζυγον παρ' ον δεν ανταγαπάται» 28/5/89).

Οι συντάκτριες των άρθρων σταθερά υποστηρίζουν ότι «ο ανήρ σπανίως εμφορείται υπό τας αρχάς της παγκοσμίου ευσπλαχνίας...» («Η Νέα Γυνή Ζ'» 14/11/99), ότι «Γυνή προδοθείσα οφείλει να συγχωρή -εξ αντιδιαστολής δεν ισχύει το ίδιο και

για τον «προδοθέντα» άνδρα - (7/10/90) καθώς «...άνδρας... ον πολύγαμον...» («Αι Αδικούσαι και Αδικούμεναι» 8/11/98) και καθώς «...οι άνδρες φυσικώς στερούνται της γλυκείας εκείνης αφοσιώσεως, των θωπειών και της γλυκείας αυστηρότητος, δι ης πάσα γυνή επιβάλλεται...» («Διδασκάλισσαι εν ταις Σχολαίς των Αρρένων» 21/6/87).

Βεβαίως καλά θα κάνει η «γυνή» να συγχωρή και να ανέχεται όχι μόνο γιατί «...η ευγενής υπερηφάνεια [είναι] ανδρικό προσόν [και ασυγχώρητο ελάττωμα στις γυναίκες]» και γιατί είναι λίγες οι εξαιρέσεις τρυφερών, ευαίσθητων ανδρών και πατέρων («Υπομονή» 10/7/94) αφού ο άνδρας είναι φτιαγμένος για τη δράση και τους αγώνες («Διατί όχι αι γυναίκες» 27/4/1902) αλλά για λόγους πολύ πιο πρακτικούς που γεννά η διχοτομία και υπαγορεύει η επιβίωση καθώς ο άνδρας θεωρείται κατάλληλος για οποιαδήποτε θέση από την ηλικία των τριάντα πέντε ή σαράντα ενώ η γυναίκα παροπλίζεται πολύ νωρίτερα αν έστω κατορθώσει να βγει στην αγορά εργασίας («Η Γυνή» 12/7/87) και από την άλλη πλευρά τα επαγγέλματα κατανέμονται με βάση το φύλο ώστε τα περισσότερα να αποκλείονται για τις γυναίκες θεωρούμενα ως ανδρικά («Η Γυνή» 26/6/87).

Παράλληλα «τα έθιμα» των Ελλήνων δεν επιτρέπουν την εργασία των γυναικών σε Ταχυδρομεία κτο. επιτρέπουν όμως βαρύτερες π.χ. αγροτικές εργασίες ή τη θέα ενός έφιππου άνδρα που συνοδεύεται από μια βαρυφορτωμένη, πεζή γυναίκα («Το Γυναικείον Ζήτημα εις την Βουλήν» 9/4/1900). Δεδομένου μάλιστα του αυξανόμενου ανταγωνισμού για τις περιζήτητες προοδευτικά και λόγω του εξαστισμού θέσεις εργασίας σε επαγγέλματα γραφείου όπως καταγγέλλουν άρθρα σαν το «Θέσιν δια τους Άνδρας Β΄» (8/5/94) ερμηνεύεται τόσο η ανδρική εμμονή όσο και η υποταγή των γυναικών στη διχοτομία («Εάν η γυνή εργάζεται τις εκ των δύο έσται κύριος εν τω οίκω;» 17/11/91).

Στην πραγματικότητα το ζήτημα της εργασίας των γυναικών σε οποιονδήποτε εξωοικιακό τομέα, όπως φαίνεται από το γενικό πλαίσιο της εποχής, υποκινούσε ανδρικούς φόβους παραγκωνισμού και απώλειας ελέγχου. Ήδη το 1844 ο Έγκελς καταγγέλλει το βιομηχανικό καπιταλισμό ως υπεύθυνο για την καταστροφή της οικογένειας. Στην Ευρώπη του 19^{ου} αι υπήρξαν περιπτώσεις, στις οποίες γυναίκες εργάζονταν σε εργοστάσια και άνεργοι άνδρες αναλάμβαναν το νοικοκυριό, γεγονός που από παρατηρητές της κατάστασης (γερμανικές εκδόσεις του 1845 και 1892) χαρακτηρίστηκε ως «κατ'ουσίαν ευνουχισμός των ανδρών εργατών που δίκαια προκαλεί

την οργή τους» (Αλεξάντερ 1997:262-263). «Η έμφυλη διαφορά ήταν γενικά στενά συνδεδεμένη με αντιλήψεις περί εργασίας, ιδιοκτησίας και συγγένειας».

Στην Ελλάδα δεν τέθηκε βέβαια ζήτημα αντιστροφής των ρόλων παρά μόνο μετάβασης των γυναικών σε μέρος της δημόσιας σφαίρας για λόγους επιβίωσης που προσέκρουε σε σθεναρή ανδρική αντίσταση. Βάση των χωριστών σφαιρών αποτελούν όπως προαναφέρθηκε ουσιακρατικές θεωρίες που εκπορεύονται από αλλά και εστιάζουν στην αναπαραγωγική διαδικασία ταυτίζοντας τη θηλυκότητα με την αναπαραγωγή και συνεπώς δικαιολογώντας την τοποθέτηση των γυναικών στον ιδιωτικό χώρο και των ανδρών στο δημόσιο πιθανότατα με το σκεπτικό ότι η δράση των τελευταίων δεν ανακόπτεται στην πορεία της ζωής τους από αναπαραγωγικά στάδια όπως ο τοκετός, η λοχεία κλπ.

Η *ΕτΚ* δεν αντιτίθεται στην ταύτιση της θηλυκότητας με τη μητρότητα αλλά αντίθετα τη χρησιμοποιεί σα λάβαρο της επανάστασής της, κάτω από το οποίο συστρατεύονται οι γυναίκες με τον ιερό σκοπό της τεκνοποιίας και της ανατροφής των αυριανών πολιτών, δηλ. των ανδρών, υποκείμενη έτσι σε μια διαρκή αντίφαση εφόσον διεκδικεί χώρο στη δημόσια σφαίρα (εργασία, εκπαίδευση, ατομικά δικαιώματα) προβάλλοντας εμπειρία και προσόντα της ιδιωτικής.

Ως γενική διαπίστωση θα μπορούσε ν' αναφερθεί το γεγονός ότι τα κείμενα της εφημερίδας στην πλειοψηφία τους είναι γεμάτα αντιφάσεις (Βαρίκα 1987:17) π.χ. άλλες φορές αποτελούν εθνικιστικό παραλήρημα κι άλλες μιλούν για διεθνιστική φεμινιστική στράτευση. Πιθανόν να πρόκειται για μια τακτική εξασφάλισης συμμαχιών καθώς στον αγώνα για την κατάκτηση του δικαιώματος στην εργασία και την εκπαίδευση δε μπορείς ν' ανοίγεις συγχρόνως όλα τα μέτωπα.

Η συναίνεση των συντακτριών στη διχοτομία και το μοντέλο της γυναίκας-Παναγίας που στηρίζει και ενισχύει την ανδρική κατασκευή είναι παραπάνω από προφανής σε άρθρα συμβουλευτικά προς τις γυναίκες αναφορικά με τις ανδρικές και γυναικείες αξίες, με τη διαπαιδαγώγηση και με την έγγαμη συμβίωση.

«Είμεθα οι άνδρες. Αυτό...σημαίνει είμεθα οι ισχυροί και οι γενναίοι και οι μεγάλοι...οι δυνάμενοι να εκτείνωμεν πτερά προστατευτικά επί των ασθενών και αδυνάτων. Και είσθε οι γυναίκες σημαίνει...είσθε υπάρξεις τρυφεραί, ασθενείς, ευαίσθητοι, γεννημένοι δια να μας αγαπάτε και να μας φοβήσθε και να ηδύνετε την ζωήν μας και να δέχεσθε τον φόρον της στοργής και της λατρείας μας...είνε...συμβόλαιον...το οποίον εθέσπισε το ισχυρόν και γενναίον φύλον και εις το οποίον υπετάχθη το άλ-

λο...Ευθύς εξ αρχής ο ισχυρότερος έκαμε κατάχρησιν της δυνάμεώς του...» («Ξεθουμασμένη σάτυρα» 21/10/1901).

Η συντάκτρια άλλου άρθρου παρακινεί τις αναγνώστριες να μαθαίνουν τα α-γόρια τους από μικρά να μη «γκρυνιάζουν», να μη νομίζουν ότι οι γυναίκες γεννήθη-καν για να ικανοποιούν τις ορέξεις τους («Πώς να μη λιποτακτούν» 20/2/1901), «Τα άρρενα ως προς το ζήτημα των δώρων ευρίσκονται αληθώς εις την δυσχερεστέραν θέσιν, διότι, γενικώς ουδέν άλλο εργαλείο διδάσκονται να χειρίζονται πλην της γρα-φίδος...» («Τα δώρα των παιδιών» 20/12/87). Προφανώς η συντάκτρια εννοεί εργα-λείο δημιουργικής απασχόλησης ανάλογο προς τα εργόχειρα κλπ. των κοριτσιών για-τί τουλάχιστον για τα «αρχοντόπαιδα» φαίνεται ότι υπήρχε πληθώρα παιχνιδιών (Γι-αννιτσιώτης 2006:231) αλλά και γιατί η γραφίδα φαίνεται να ήταν αυτονόητη για τ' αγόρια της αστικής τάξης καθώς ή μόρφωση αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την απαλλαγή τους από τη χειρωνακτική εργασία και την πρόσβασή τους στη δη-μοσιούπαλληλία. Αυτός πρέπει να ήταν και ο λόγος, για τον οποίο η ανδρική εκπαί-δευση παρουσιάζει ομοιογενή ανάπτυξη σ' όλη τη χώρα (Βαρίκα 1987:62).

«Διατί προτιμώμεν τους υιούς των θυγατέρων», [τους οποίους παραχαϊδεύου-με οι μανάδες και κακομαθαίνουμε] (19/7/92), «...οι υιοί ημών οφείλωσι να εξέλθωσι του πατρικού οίκου...αι θωπείαι του μητρικού κόλπου είναι ολέθριαι εις την ισχυράν και ανδρικήν ανατροφήν...» («Ο Σύζυγος και τα Τέκνα» 5/7/87). Σε άλλη περίπτωση μια μάνα αποτρέπει τον απελπισμένο γιο της από την αυτοκτονία υπενθυμίζοντάς του το γεγονός ότι είναι άνδρας (μια ιστορία με πρωταγωνιστή το χαρτοπαίκτη, γιο αγω-νιστή του '21 (27/12/87) και σε μια τρίτη γίνεται λόγος για την απεριόριστη ανεκτι-κότητα απέναντι σε ανδρικά παραστρατήματα («Η ανατροφή των ανδρών» 15/2/1904)

Αλλού καταγγέλλεται η αξία των αγοριών και η απαξία των κοριτσιών ανεξάρ-τητα από την κοινωνική τάξη των γονέων («Ο Κ. Θεοτόκης και αι γυναίκες» 10/12 /89), γεγονός που επιβεβαιώνεται κι από τη θέση ευθύνης στην οποία τίθεται η αδελ-φή έναντι του αδελφού, τον οποίο έχει χρέος να συν-διαπαιδαγωγήσει από κοινού με τη μητέρα και με ακόμη μεγαλύτερη τρυφερότητα και υπομονή από τη μητρική («Αι γυναίκες φρουροί της ανθρωπότητας» 7/5/95). Μητέρα και αδελφή του αγοριού είναι υπεύθυνες για τη μετέπειτα καλή ή κακή εξέλιξη του με την έννοια της ανάδειξης ή ανάσχεσης του ανδρισμού του. Δειλοί άνδρες, μεταξύ των οποίων και ονομαστοί ηγέ-τες όπως ο Φρειδερίκος της Πρωσίας είναι αποτελέσματα κακής μητρικής διαπαιδα-γώγησης («Ποικίλα» 21/6/87).

Είναι όλα άρθρα που εκφράζουν απερίφραστα την άποψη ότι ο «καλός» ή «κακός» άνδρας είναι αποκλειστικό προϊόν της γυναίκας-μάνας κυριολεκτικά και μεταφορικά εφόσον ο μητρικός ρόλος εκτείνεται και στην αδελφή ή τη σύζυγο που από την ημέρα του γάμου αναλαμβάνει τη «διαπαιδαγώγηση» του συζύγου. «Η ευθύνη να διατηρούνται οι κανόνες νόμιμων αμοιβαίων σχέσεων ανάμεσα στα δύο φύλα πέφτει κυρίως στις γυναίκες: κοινωνικά σκιαγραφείται ως υποχρέωσή τους» (Πομάτα 1997 :202)

Στη γυναίκα εναπόκειται να πείσει τον άνδρα για πολυτεκνία αφού άλλωστε εξαιτίας των απαιτήσεων των γυναικών ο άνδρας κυνηγά πλούτο, δόξες και αξιώματα και δε βλέπει τη χαρά της πατρότητας («Μη ώμεν μισότεκνοι» 16/8/87) ενώ αποστολή της γυναίκας, όπως προκύπτει από την απάντηση συντάκτριας σε επιστολή αναγνώστριας είναι να ξεριζώσει τις κακίες και τα ελαττώματα του άνδρα («Πρέπει η γυναίκα να πληρώνει τα χρέη του άνδρα;» 16/4/89).

«...οι άνδρες ρέπουν πλειότερον εις την υποχονδρίαν...ο ανήρ ζη δια της διανοίας, δια της κεφαλής, δια της λογικής...η γυναίκα δια της καρδιάς και δια των αισθημάτων» («Η υποχονδρία» 26/5/96), η σύζυγος πρέπει να προσελκύει τον άνδρα στο σπίτι αλλιώς δε θα φταίει αυτός που θα συχνάζει σε καφεενεία, λέσχες κλπ. («Η ψυχή του οίκου» 23/11/1901) και επιπλέον ο άνδρας είναι «φύσει» απαιτητικός κι ευαίσθητος, όσον αφορά τις σχέσεις του με τη γυναίκα. («Φιλοκαλία...» 12/4/87). Πρόκειται για θέσεις που απαλλάσσουν τους άνδρες και επιφορτίζουν τις γυναίκες με την ευθύνη των σχέσεων σε τέλεια αντιστοιχία προς τη διχοτομική αντίληψη αναθέτοντας το εξωτερικό-αντικειμενικό στους άνδρες και το εσωτερικό-υποκειμενικό μερίδιο συμμετοχής στις γυναίκες.

Στο ίδιο άρθρο υποστηρίζεται ότι «η...φιλοκαλία είναι έμφυτος εις την γυναίκα...απιστίες [άρα] των ανδρών οφείλονται κατά τα τρία τέταρτα στην ατημέλητη εικόνα των γυναικών και τη μωρά συμπεριφορά τους...» ενώ σε άλλο αναφέρεται ότι «...η ομορφιά [απαιτείται] για τις γυναίκες ενώ η ασχήμια εμπρέπει στους άνδρες...» («Αι άσχημοι προσφιλείς» 19/4/87). Δύσκολα αμφισβητείται η σχέση υποκειμένου-αντικειμένου, στην οποία το δεύτερο υπηρετεί σκοπούς επιδεικτικής σπατάλης/ κατανάλωσης⁶. Η «υπόληψη, η κοινωνική θέση του μικροαστού, η ομοιότητά του με τις κυρίαρχες τάξεις μπορούσε να επιτευχθεί δια πληρεξουσίου δηλ. μέσω των θυγατέ-

⁶ Conspicuous consumption: Όρος που εισήγαγαν για να περιγράψουν τη νέα μορφή πολιτισμικής κατανάλωσης που ασκούσαν οι αστοί στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αι οι T. Veblen και G. Simmel εννοώντας την επίδειξη πλούτου και κύρους με την κατανάλωση αγαθών (Storey 1999:36-37).

ρων και των συζύγων τους. Ο στολισμός και η αεργία των γυναικών μετατρέπεται σε έκφραση κοινωνικής δύναμης... του πατέρα, αδελφού, συζύγου» (Βαρίκα 1987:46). Η έκθεση των γυναικών «τους» στο πλευρό τους σε δημόσιους χώρους ψυχαγωγίας στο τελευταίο τέταρτο του αιώνα ενισχύει τη δημόσια εικόνα των αστών και πιστοποιεί την οικογενειακή τους ευμάρεια (Γιαννιτσιώτης 2006:398-399)

Και βέβαια, η επιδεικτική σπατάλη δεν περιορίζεται στην περιποιημένη εμφάνιση της γυναίκας αλλά και στην άψογη παρουσία της στο ρόλο της οικοδέσποινας σε συνδυασμό με ένα ανάλογο στη διακόσμηση, τάξη και καθαριότητά του σπίτι που από κοινού θα μαρτυρούν στους όμοιους για τις ικανότητες του αρχηγού της οικογένειας ως προς τη διαχείριση τόσο των ζητημάτων του οίκου του όσο και των ζητημάτων του επαγγέλματός του καθώς το ένα θα λειτουργεί σαν αντανάκλαση του άλλου.

Ο ίδιος άνδρας εμφανίζεται συχνά λιτός και εγκρατής σε σχέση με τη γυναίκα που ρέπει στην πολυτέλεια («...περί πολυτελείας» 20/3/87), είναι ένας αγωνιστής της ζωής, για χάρη του οποίου η γυναίκα πρέπει να μένει στο σπίτι και «να παρασκευάζει τις απολαύσεις, αίτινες ανταμείβουσι τους πολυειδείς τους ανδρός κόπους...», όπως υποστηρίζει η γράφουσα το παραπάνω άρθρο. Ο καταμερισμός καθηκόντων βασίζεται στην νέα αντίληψη της εργασίας, η οποία θεωρείται ως τέτοια μόνον όταν είναι μισθωτή, ασκείται εκτός οίκου και υπόκειται στην πειθαρχία του ωρολόγιου χρόνου (Βαρίκα 1987:43). Αυτή η εργασία ήταν η ανδρική ενώ οι γυναικείες εργασίες του νοικοκυριού και της ανατροφής των παιδιών θεωρούνταν από τους άνδρες περίπου αεργία.

Ειδικότερα οι άνδρες αστοί της γενιάς 1875-1908(Βαρίκα 1987:80-81, Γιαννιτσιώτης 2006:228-229) έβρισκαν στον οικιακό χώρο το αντιστάθμισμα του σκληρού και κυνικού επαγγελματικού χώρου, στον οποίο κρίνονταν διαρκώς οι ανδρικές τους δεξιότητες σύμφωνα με τη διχοτομική αντίληψη για τα φύλα (Βαρίκα 1987:54): δύναμη, δράση, εργασία, επιστήμη, λογική. Στον οικιακό χώρο μπορούσαν να ξαναβρούν τις πατροπαράδοτες αξίες που έδειχναν να χάνονται κάτω από το βάρος του αυξανόμενου ανταγωνισμού στα αστικά κέντρα της εποχής. Εκεί ένιωθαν ότι έχουν τον αναγκαίο για την έκφραση της ατομικότητάς τους ζωτικό χώρο κι ότι καλλιεργούν και διατηρούν αφιλοκερδείς ανθρώπινες σχέσεις.

Κατά πόσο κάτι τέτοιο όντως ίσχυε είναι αμφίβολο καθώς το σπίτι γίνεται, για τον άνδρα αυτής της γενιάς ο τόπος ανάκτησης ενός εξιδανικευμένου πατριαρχικού, δηλ. εκ των πραγμάτων ασύμμετρων σχέσεων, παρελθόντος. Πρόκειται έτσι κι αλλιώς για εισαγόμενο είδος με ιδιαίτερη προηγούμενη ευδοκίμηση στη βικτοριανή Αγ-

γλία, όπου όμως η ασυμμετρία μετρίαζόταν από το ιδεώδες του «συντροφικού γάμου» (Tosh 1999:27).

3.4.2 Η επιτέλεση του ανδρισμού

Μέσα από την *ΕτΚ* αναδύεται ένας ανδρισμός, κράμα της εποχής της τουρκοκρατίας και της τάσης για συγχρονισμό με τα ευρωπαϊκά δεδομένα. Ο ανδρισμός όμως, γενικά, σε ευθυγράμμιση με το ισχυρό εθνικό κράτος, δείχνει να οφείλει να αποπνέει ισχύ, συγκεντρωτισμό και πειθαρχία με αντάλλαγμα την παροχή προστασίας στους αδύνατους και με την παρακράτηση προνομίων ως ανταμοιβή των κόπων και των θυσιών του για χάρη των εξαρτώμενων αδύνατων.

Ο άνδρας είναι «...οξύχολος, δύστροπος...υβριστής...[εκβιαστής ως προς το γάμο...αργεί να παντρευτεί ή δεν παντρεύεται καθόλου]...[σύζυγοι] υβρίζουσι και εξευτελίζουν [τις συζύγους] μέχρι θανάτου...» αναφέρει το άρθρο του προλόγου του πρώτου τεύχους της εφημερίδας (8/3/87). Οι Έλληνες μεταχειρίζονται τις γυναίκες όπως οι Τούρκοι, ισχυρίζεται σε επιστολή της η Ι. Αδάμ (5/4/87) κι ακόμα «Ο ανήρ εν Ελλάδι...ανατολίτης...απολαμβάνη την ζωή με όλας τας τέρψεις και χαράς της...» («Αι δημοδιδάσκαλοι αδικούμεναι» 15/11/92).

Με μελανότερα ακόμη χρώματα περιγράφονται οι χειρώνακτες, αγρότες και εργάτες. Φρικτή η μοίρα του κοριτσιού της υπαίθρου από τη στιγμή της γέννησής του και εξίσου φρικτή και η μοίρα της αγρότισσας που θα γεννήσει κορίτσι (Η βασίλισσα περιοδεύει» 3/5/87). «[...οι άνδρες του Αγρινίου πραγματικοί τύραννοι...η γυναίκα εκεί δεν είναι σύντροφος αλλά υπόδουλη...οι άνδρες γυρνάνε απ' τη δουλειά, κάθονται και πίνουν...]» (επιστολή αναγνώστριας από το Αγρίνιο 24/5/87), «...ποιος νοιάζεται για τις χωρικές...ξυπόλητες και 'γυμνές'... δουλεύουν ασταμάτητα στο έλεος άξεστων και βάνουσων συζύγων που τις βρίζουν χυδαία...» («Γυναίκες στα Ταχυδρομεία...» 3/7/88). Παρόμοια αναφέρονται στα φύλλα της 5/11/1906 και 12/11/1906 («Τα μεγάλα θύματα» και «Αι κολασμένοι» αντίστοιχα).

Δεν είναι καθόλου βέβαιο-το αντίθετο μάλιστα, με βάση τα περισσότερα άρθρα της ίδιας της εφημερίδας- ότι η παραμέληση των οικογενειακών καθηκόντων και η κακομεταχείριση παιδιών και συζύγου αφορά μόνο ή κατά κύριο λόγο τους άνδρες της εργατικής και αγροτικής τάξης. Πρόκειται όμως για μια εποχή που σταδιακά το οικιακό ιδεώδες σε στενή συνάρτηση με τον εξαστισμό κάνει την εμφάνισή του και στον ελλαδικό χώρο. Οι αστοί τείνουν να διαφοροποιούνται από τις άλλες τάξεις όχι μόνο στην άσκηση μη χειρωνακτικών επαγγελματιών αλλά και σ' ένα πλέγμα συμπε-

ριφορών και πρακτικών που περιλαμβάνει όλους τους τομείς καθημερινής δραστηριότητας, μεταξύ των οποίων και τη διασκέδαση.

Ο αστός στα πλαίσια μιας ηθικοποίησης (Γιαννιτσιώτης 2006:258-259) της τάξης του θεωρείται ότι ακολουθεί ομόφυλο τρόπο διασκέδασης (καφενεία, κατανάλωση αλκοόλ κτλ.) μακριά από την οικογενειακή εστία παραβατικά, ενώ ο αγρότης και ο εργάτης εξακολουθούν να πράττουν ό,τι έπρατταν πάντοτε χωρίς αυτό να τους απαξιώνει μέσα στα όρια της τάξης τους. Με άλλα λόγια είναι η θέαση που τοποθετεί τους άνδρες αυτών των τάξεων αρκετά σκαλοπάτια χαμηλότερα από τους ομόφυλούς τους αστούς, διότι πρόκειται για τη θέασή τους από αστές γυναίκες που παραβλέπουν το γεγονός ότι ο αστός σύζυγος, πατέρας ή αδελφός τους παραβατικά ή μη, ανήκοντας σε σφαίρα χωριστή από τις ίδιες, διατηρεί όλα τα προνόμια του φύλου του, του αυταρχισμού και της ατομικής του ψυχαγωγίας συμπεριλαμβανομένων

Η φιλοδοξία αν όχι ματαιοδοξία του άνδρα της εποχής εμφανίζεται απεριόριστη. «Ο ανήρ του αιώνος ημών συγκεντροί άπασαν την ενεργητικότητα...εις τον διακαή πόθο της τριπλασιάσεως του κεφαλαίου του και την οικειοποίηση πάντων των ευεργετημάτων της προόδου και του πολιτισμού...» («Η Ελληνίς χειραφετούμενη...» 18/10/87), η ελευθερία του είναι δεδομένη «[ο άνδρας τρέχει], εργάζεται, δρα, συγκινείται...νεάζει πάντοτε, ουδέποτε ανιά...» («Θα μας εισακούσωσιν ή ου;» 6/11/88) και η ασυμμετρία στη σχέση του με τη γυναίκα εξόφθαλμη αφού κατά την εφημερίδα ο κρυφός πόθος των συζύγων είναι να αποκτήσουν στη γυναίκα τους σκευός χρησιμότητα και ελάχιστα δαπανηρό («Γυναικείος κόσμος» 24/4/88), πράγμα που γίνεται φανερό κυρίως σε σοβαρούς και πεπαιδευμένους άνδρες που προτιμούν τις «αμαθείς και ζωηρές γυναίκες» (17/1/88) ή αφού «οι σύζυγοι, οι αδελφοί...,οι πατέρες...νομίζωσι [τις γυναίκες] σκευή πολυτελείας εσθ' ότε και βλάβης...» («Η ιστορία της γυναικός» 12/11/89).

Ο άνδρας κάνει χρήση της εξουσίας του σε κάθε ευκαιρία ελέγχοντας την αλληλογραφία, ακόμα και τα τηλεγραφήματα της συζύγου ή κόρης («Δύναται η γυνή να τηρήση το απόρρητο των τηλεγραφημάτων;» 24/7/88), ανεξάρτητα από την παιδεία της συζύγου ή κόρης «Και ο πατέρας μου άνοιγε τα γράμματα της μητέρας μου , και αργότερα, ο άντρας μου άνοιγε τα δικά μου και ούτε κείνος ούτε εγώ, ούτε η μητέρα μου τότε, δεν το βρίσκαμε άτοπο...», αναφέρει η Π. Δέλτα (Βαρίκα 1987:93) ή, πολύ περισσότερο, ελέγχοντας κάθε πτυχή της ζωής της ακόμα και ως μνηστήρας που επειδή σπουδάζει στο εξωτερικό και αδυνατεί να ελέγχει τις κινήσεις της μνηστής απλά τις απαγορεύει· στις επιστολές του τη διατάζει να μη βγαίνει από το σπίτι, να μην

πηγαίνει σε χορούς, να μην παρουσιάζεται στους επισκέπτες ακόμα και να μην περιποιείται τον εαυτό της («Προς τι αι μνηστεια») (10/2/91).

Ο ανδρικός έλεγχος της γυναικείας συμπεριφοράς συνδέεται στενά με το κυρίαρχο την εποχή που μελετάται ιδίωμα της τιμής. Ο άνδρας, πατέρας, σύζυγος, αδελφός ακόμα και γιος είναι ο «φυσικός» και νομιμοποιούμενος προστάτης της τιμής των γυναικών που διατρέφει. Έτσι, για παράδειγμα, ο Έλληνας φοιτητής είναι άγρυπνος φύλακας της τιμής της αδελφής και της μάνας («Διατί... πανεπιστήμιον» 20/9/87) και δε θα διστάσει να μεταχειριστεί κάθε μορφή βίας προκειμένου να υπερασπιστεί αυτή την τιμή: «...η αδελφή παρεξετράπη... η χειρ του αδελφού αφαιρεί τη ζωή της δυστυχούς, της κοινωνίας ηθικώς επικροτούσης εις το αδελφοκτόνον κατόρθωμα... [τα δικά μας ήθη κι έθιμα ορίζουν ότι] ο αδελφός εν Ελλάδι αφ' ης στιγμής γεννηθή... διάδοχος του πατρός... κατ' όνομα και κατ' ουσίαν...».

Με το παραπάνω ως δεδομένο δεν εκπλήσσουν οι καταγγελίες της εφημερίδας για αδελφές που τις μαχαιρώνουν, τις δέρνουν ή και τις σκοτώνουν οι αδελφοί είτε γιατί πρόσβαλαν την τιμή της οικογένειας είτε γιατί με το πρόσχημα της προσβολής της τιμής βρήκε διέξοδο η ένταση που συσσωρεύαν για χρόνια καθώς ένιωθαν αδικημένοι από τη άνιση διανομή της οικογενειακής περιουσίας υπέρ της αδελφής ή της υποχρέωσής τους να προικίσουν την αδελφή σε βάρος της δικής τους προσωπικής ζωής («Καθημερινά εντυπώσεις – αυτοκτόνοι» 29/3/98). Ο αδελφός δε θα διστάσει ούτε να εξωθήσει με λεκτική και σωματική βία την «ατιμασμένη» σε αυτοκτονία, πράγμα που αν κρίνει κανείς από τη συχνότητα και την έκταση των σχετικών άρθρων πρέπει να ήταν σύνηθες: («Αι αυτοκτονούσαι Α'» 13/9/98, «Οι αδελφοί» 2/11/1903, «Υπέρ της ζωής» 11/7/1904).

Η τιμή του άνδρα φαίνεται να συγκεντρώνεται στην αναγνώριση των ικανοτήτων του από τους όμοιους όπως αυτές εκδηλώνονται στην επαγγελματική και την κοινωνική του δραστηριότητα αφενός και στον έλεγχο της σεξουαλικότητας των γυναικών «του» και μη που εκτίθεται αλλά και εκθέτει σε διαρκή κίνδυνο (Πομάτα 1987 :201). Ο κίνδυνος για τις εκτεθειμένες γυναίκες «του» πηγάζει από τις δικαιωματικά επεκτατικές διαθέσεις των όμοιων ενώ ο ίδιος εκτίθεται στον κίνδυνο της διαφθοράς, της μόλυνσης και της καταστροφής που εκπορεύεται από την αδέσποτη γυναικεία σεξουαλικότητα (Πομάτα 1987:204-206). Και για μεν την επαγγελματική αποτυχία φέρει την ευθύνη στο αkéραιο κι εξοστρακίζεται από την ελίτ του ανδρικού κόσμου ή και αυτοκτονεί ακόμα (Γιαννιτσιώτης 2006:202-205) για δε την αποτυχία

ελέγχου της σεξουαλικότητας των γυναικών η ευθύνη μετατίθεται σ' αυτές, οι οποίες υφίστανται και την προβλεπόμενη για την περίπτωση ποινή.

Και οι δύο αυτοί κίνδυνοι είναι σταθερά παρόντες διότι ο άνδρας από τη «φύση» του ρέπει στα πάθη και τη διαφθορά αλλά και διότι ο τομέας δράσης του είναι ευρύτατος και συνεπώς βρίθεται «πειρασμών». Ένας «επιτυχημένος επιχειρηματίας» ή ένας «έντιμος οικογενειάρχης» μπορεί να παρασυρθεί από «ύποπτης ηθικής γοητευτικές χορεύτριες και τραγουδίστριες» και να καταστραφεί οικονομικά, να μολυνθεί από κάποιο αφροδίσιο νόσημα, να διαλύσει την οικογένειά του (Γιαννιτσιώτης 2006:396-397). Με τον κρατικό έλεγχο και την αυστηρή περιθωριοποίηση όμως γυναικών ελευθέρων ηθών (Γιαννιτσιώτης 2006:251-254) προστατεύεται σε κάποιο βαθμό. Ποια γυναίκα πέρα από τις δηλωμένες πόρνες θα συγκαταλεγεί στις ελευθέρους είναι ωστόσο αντικείμενο για συζήτηση αφού ακόμα και μια διαζευγμένη γυναίκα είναι ύποπτη για ανηθικότητα (Βαρίκα 1987:96)

Παράλληλα μέρος της αποστολής των μη κοινών δηλ. των ιδιόκτητων γυναικών συνίσταται αφενός στη χαλιναγώγηση των δικών τους ορμών είτε με αλλεπάλληλες εγκυμοσύνες (Βαρίκα 1987:193) είτε με μόνη την υπακοή τους στα ακατάπαυστα κηρύγματα της εποχής για αγνότητα αγγέλου (Βαρίκα 1987:81 επ) είτε με βία σε βάρος τους με αφορμή και την υπόνοια ακόμη σεξουαλικού παραπτώματος (Βαρίκα 1987:114) και στη χαλιναγώγηση των «έμφυτων» ανδρικών παθών αφετέρου.

Έτσι, μπορεί η σύζυγος να περιέλθει σε φοβερή ένδεια αν ο σύζυγος πεθάνει ή χαρτοπαίζει ή πίνει κλπ., «στα οποία ο ανήρ ως άνθρωπος υπόκειται», οπότε και «...εμφανίζεται πάντα διεφθαρμένος 'φίλος' της οικογένειας, γέρον, άγαμος» για να συνδράμει την εγκαταλειμμένη σύζυγο με το αζημίωτο («Εξασφαλίζει ο γάμος» 11/10/87) ή μετά το μήνα του μέλιτος ή τον πρώτο χρόνο του γάμου, ο άνδρας «αφού ικανοποίησε τα πάθη του αναζητά νέες ικανοποιήσεις, συγκινήσεις... μειδιάματα...» («Διατί αι γυναίκες παρεκτρέπονται» 7/2/88).

Τα πάθη μπορούν να είναι πολλών ειδών: «Ο ανήρ ίνα απαλλαγή της θανασίμου ανίας...ρίπτεται μετ' ακαθέκτου μανίας εις τας ραδιουργίας της πολιτικής, εις τας περιπετείας ασκόπων ταξιδίων, εις την δίνην των ηδονών και εις τας συγκινήσεις του χαρτοπαιγνίου...» («Το αντιφάρμακον της ανίας» 6/3/88), από τα οποία το τελευταίο φαίνεται να ήταν ένα συχνότατο πάθος καθώς η *ΕτΚ* του αφιερώνει ακόμα και ολόκληρα άρθρα όπως το «Ατυχής η σύζυγος του χαρτοπαίχτου» (30/4/89).

Ωστόσο τα πλέον αχαλιναγώγητα πρέπει να ήταν τα σεξουαλικά πάθη του νεοέλληνα καθώς η εφημερίδα συστηματικά καταγγέλλει την εκμετάλλευση που υφί-

στανται οι γυναίκες εργαζόμενες από τους εργοδότες τους ή την εκπόρνευση φτωχών γυναικών ακόμα και παιδιών από άνδρες αλλά και εξίσου συστηματικά παρέχει προτροπές και συμβουλές στις γυναίκες χαλιναγώγησης των ανδρικών παθών, αφού η σχετική νομοθεσία σε συμφωνία με τις επικρατούσες κοινωνικές δομές και την κατάφορα ανδροκεντρική νοοτροπία είτε απουσιάζει είτε λειτουργεί σε βάρος των γυναικών.

Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι η σεξουαλική εκμετάλλευση την εποχή που εξετάζουμε επισύρει κοινωνική ποινή σε βάρος του θύματος που κυμαίνεται από τη διαπόμπευση ή την απόλυση και άρα ένδεια έως τη δολοφονία ή αυτοκτονία με αυτουργό αντίστοιχα φυσικό ή ηθικό τον άνδρα-κτήτορα, του οποίου η τιμή θίχτηκε, όπως έγινε φανερό παραπάνω, ή του οποίου η ελευθερία απειλήθηκε όπως γίνεται φανερό σε άρθρα που αναφέρονται σε αυτοκτονίες γυναικών που εγκαταλείφθηκαν από το μνηστήρα ή τον εξιδανικευμένο εραστή («Διατί αυτοκτονούν» 16/6/91).

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες οι συντάκτριες συμβουλεύουν «Ας ζητήσωμεν να εξασκήσωμεν την επιρροήν μας εις χαλιναγώγησιν των ορμητικώτερον εκδηλούμενων παθών των ανδρών...» («Τι εννοούμεν γυναικεία χειραφέτησιν» 26/2/95) καθώς «...υπάρχουν κίνδυνοι δια την νέαν οικοδοιδάσκαλον, όταν είναι νόστιμη [διότι] συμβαίνει πολύ συχνά είτε ο σύζυγος, είτε ο αδελφός, είτε ο νεώτερος υιός της οικογενείας να την ευρίσκουν του γούστου των...» («Επίσημοι δήμιοι» 17/3/1902 και «Γυναικεία έργα Γ'» 10/2/1902) ή καθώς «[διαφθορείς άνδρες ξεγελούν φτωχές κοπέλες με ανταλλάγματα και τις οδηγούν στο βόρβορο]» («Αναπτύξωμεν περί τη γυναικί...» 9/8/87).

Οι «κοπέλες» με την ευρύτατη του όρου έννοια αφού «Δώδεκα ετών και μιας ημέρας με την κούκλαν ακόμη εις την αγκάλην [το κορίτσι]...Οφείλει να γνωρίζη πρωτίστως ότι είναι θήραμα ηδονής, κατόπιν του οποίου θα τρέξουν ακράτητοι γέροντες και νέοι, μεσήλικες και έφηβοι...ότι οι πολλοί, οι πλείστοι άνδρες δι' ολίγας στιγμάς εφημέρου απολαύσεως γίνονται ψεύσται, υποκριταί, διεφθαρμένοι, ανήθικοι κι ανίεροι» κι αυτό επειδή «...με ανόσιους και αστόργους νόμους έρριψαν [αμαθείς και άδικοι πατέρες, αδελφοί και νομοθέτες] στο δρόμο της ατιμίας...χιλιάδας... γυναικών...πτωχά κορίτσια του λαού..., τα οποία από δέκα και δώδεκα χρόνων ...απροστάτευτα και ανυπεράσπιστα στον αγώνα της ζωής...θύματα της αστοργίας των νόμων...» («Και δευτέρα παράβασις του συμβολαίου 25/11/1901).

Ενταγμένο στη γενικότερη προβληματική της πραγματοποίησης των γυναικών φαίνεται να είναι το ζήτημα της συχνότητας και περίπου ατιμωρησίας της παιδερα-

στίας σε βάρος των κοριτσιών όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες, πιο «διαφωτισμένες» ευρωπαϊκές χώρες της εποχής. Περιστατικά κακοποίησης ανήλικων κοριτσιών και επιεικούς μεταχείρισης των εγκληματιών είναι συχνά και στη Γαλλία, όπου επικρατεί το ίδιο μοντέλο του «ασυγκράτητου» άνδρα από τη μια και της γυναίκας – αντικειμένου ηδονής από την άλλη (Aron 1980:11-13).

Οι συμβουλές της *EtK* εναλλάσσονται με τις καταγγελίες που σκιαγραφούν έναν «ανατολίτικο» ανδρισμό που επιδίδεται σε κάθε είδους παραβατικότητα εναντίον των σύγχρονών του γυναικών, τις οποίες αντιμετωπίζει ως αντικείμενα προς κτήση και χρήση. Ο δημόσιος χώρος, καφενεία, μπιραρίες ακόμη και τα πεζοδρόμια και οι δρόμοι είναι ο δικός του χώρος, ένα προνόμιο που κράτησε για τον εαυτό του από την εποχή της τουρκοκρατίας, αναφέρει ο Ε. Αμπού (Βαρίκα 1987:36-38). Όπως το θέτει η Βαρίκα (1987:39), ο κομμός αστός που κάθε πρωί διάβαζε τη γαλλική του εφημερίδα στο καφενείο *Bella Grecia* είχε τουλάχιστον ένα κοινό σημείο με το φουστανελοφόρο συμπατριώτη του που πούλαγε καρπούζια στο απέναντι πεζοδρόμιο: και οι δυο τους έβρισκαν ασυμβίβαστη με τα πάτρια ήθη την ιδέα ότι η γυναίκα τους θα μπορούσε να βγει μόνη της να ψωνίσει στο μακάλη της γειτονιάς. Η αντίληψη αυτή δεν αλλοιώνεται στη βάση της ούτε μεταγενέστερα, από το 1870 περίπου (Γιαννιτσιώτης 2006 :398), όταν οι γυναίκες εμφανίζονται όλο και συχνότερα σε δημόσιους χώρους. Οι άνδρες χρονογράφοι ασκούν δριμεία κριτική εναντίον των ασυνόδευτων, ειδικά των ανύπαντρων, γυναικών (Βαρίκα 1987:76).

«Δυστυχώς και εις την ελευθέραν Ελλάδα, και ιδίως εις τας επαρχίας ζουν ακόμη Ανατολίται, οι οποίοι ενώ μαχαιρόνουν ασυζητητί τον πρώτον άνδρα, ο οποίος θα εκαλόβλεπε την γυναίκα ή την κόρην των όμως νομίζουν δικαίωμά των να επιτίθενται κατά των γυναικών [όταν] αι γυναίκες περιφέρονται μόναι και ελεύθεραι, ... σημείον ότι...πάσα επίθεσις...ευπρόσδεκτος...., [πέρα απ' αυτά] ο Πειραιεύς..λιμνή, από του οποίου ενεργείται το εμπόριον των λευκών...., πλήθος κομμένων ελληνικών εφημερίδων [όπου] εσημειώνοντο...απώλειαι...κοριτσιών ηλικίας δέκα έως δεκαπέντε ετών.... [Σ' αυτή] τη δευτέρα μορφή του Ανατολικισμού μας⁷...πρέπει να προστεθή και η κατά των νεαρών υπηρετριών συστηματική επίθεσις πολλών εκ των κυρίων των...» («Οι Ανατολίται μας» 16/10/1905).

⁷ Δε γνωρίζω αν οι σεξουαλικές επιθέσεις σε βάρος εργαζόμενων γυναικών είναι οπωσδήποτε δείκτης «ανατολικισμού» ή αν και ο Γάλλος της ίδιας περιόδου αντιμετώπιζε τις γυναίκες της χώρας του με τις ίδιες επιθετικές διαθέσεις λόγω ανατολίτικων επιρροών. Πάντως οι πληροφορίες είναι παρόμοιες και για εκεί (Martin-Fugier 1980: 34)

Βέβαια, ο ίδιος άνδρας εμφανίζεται αδύναμος μπροστά στη γυναικεία παραεξουσία που οφείλει να ασκείται διακριτικά και επιδέξια χωρίς να την αντιλαμβάνεται ο άνδρας εξουσιαστής ή που λαμβάνει χώρα με τη μορφή αγώνων υπεροχής μεταξύ περισσότερων γυναικών που αποβλέπουν στην εύνοιά του. Οι υπόγειες διαδρομές που ακολουθούν σ' αυτές τις περιπτώσεις οι γυναίκες έτσι όπως προτείνονται ή διαπιστώνονται από την *EtK* επιβεβαιώνουν τόσο την αξία όσο και την αυτονομία του διαφιλονικούμενου άνδρα, με τη δεύτερη διάτρητη μόνο από οργανωμένες γυναικείες στρατηγικές.

«Το καλλίτερο πράγμα, το δυνάμενον να συμβή εις ένα άνδρα, είνε να κυβερνάται παρά της γυναικός του. Αύτη όμως πρέπει να διευθύνη αυτόν τόσον περισκεμμένως, τόσον διπλωματικώς, ώστε σχεδόν να καυχάται ότι εκείνος είναι ο διευθυντής... Ίνα η γυνή διεθύνη τον σύζυγόν της, ουδεμία υπάρχει ανάγκη να είνε ευφυστέρα αυτού, εκτός εάν λέγοντες ευφυά, εννοείτε επιτηδείαν...» («Η υψηλή τέχνη του διευθύνειν τον σύζυγον» 21/10/1901) και παρόμοιο «Το ανδρόγυνον Αμαράντου» στο φύλλο της 19/1/97. Κι απ' την άλλη πλευρά «...μην αιτιώμεθα τους άνδρες εάν δύο ή τρεις μήνας μετά το γάμο ζητώσι πολλάκις το διαζύγιον» αφού πιο πριν οι γυναίκες που παντρεύτηκαν, με σκοπό ακριβώς το γάμο, τους έδωσαν μια ψεύτικη, παραπλανητική εικόνα («Ωμεν αφελείς» 21/6/87). Τι γίνεται όμως σε περίπτωση σύγκρουσης συμφερόντων, όταν δηλ. την τέχνη του διευθύνειν επιχειρούν περισσότερες της μιας γυναίκες; Θα πρέπει να καταλήξουν σε αναγκαστικό συνασπισμό γιατί αλλιώς ο σύζυγος ανήμπορος να κρίνει μεταξύ μητέρας και συζύγου φεύγει όσο γίνεται πιο μακριά από το σπίτι, συμβουλεύει το σχετικό άρθρο της 17/5/87.

Ο Έλληνας της εποχής δείχνει να έχει πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι είναι ον πολύτιμο και γι' αυτό περιζήτητο σε σύγκριση με τις γυναίκες. Κατά έναν παράδοξο τρόπο η δημιουργία οικογένειας προσθέτει πόντους στο προφίλ του ενώ η εκούσια αγαμία δεν αφαιρεί μέρος της αξίας του, η οποία είναι δεδομένη με ή χωρίς σύζυγο και παιδιά.

Μπορεί να παραλληλιστεί με τον ομόφυλό του Άγγλο που ξαφνικά την ίδια εποχή περίπου (1880) μεταστρέφεται και αποφεύγει το γάμο και την τεκνοποίηση που λίγο πριν (βικτοριανή εποχή) αποτελούσαν ιδεώδη. Βέβαια, στη βικτοριανή Αγγλία ο άνδρας που δεν παντρευόταν και δεν τεκνοποιούσε ήταν ένας απαξιωμένος άνδρας (Tosh 1999:23) διότι γάμος και παιδιά αποτελούσαν αποδεικτικά στοιχεία του ανδρισμού του που προφανώς εξυπηρετούσαν τις ανάγκες του εθνικού του κράτους για τα-

ξινόμηση και αύξηση του πληθυσμού. Απ' αυτή την άποψη δεν τίθεται θέμα σύγκρισης ούτε με τον αμέσως μεταγενέστερο ούτε με το σύγχρονό του Έλληνα.

Μόνον αργότερα, όταν οι σκοποί του βρετανικού αποικιοκρατικού εθνικού κράτους συνδέονται με εντατικοποίηση της αποικιοκρατίας, παρατηρείται μια σταδιακή απαξίωση του οικιακού ιδεώδους και της εξιδανίκευσης της εργένικης ζωής που επιτρέπει στο κράτος τη στρατολόγηση έμπυχου δυναμικού για τις ανάγκες των αποικιών (Tosh 1999:175-177).

Απόρροια της νοοτροπίας του πολύτιμου και δυσεύρετου άνδρα-συζύγου στον ελλαδικό χώρο, πάντως, είναι από τη μια πλευρά η υψηλή αγοραστική του αξία αφού ο νόμος της προσφοράς και της ζήτησης τίθεται άμεσα σε λειτουργία καθώς ο γάμος είναι για τις γυναίκες ζήτημα ζωής και θανάτου ενώ για τους άνδρες επιλογή κι από την άλλη και εκ των πραγμάτων η θέση ισχύος που κατέχει ο άνδρας στις επιμέρους διαπραγματεύσεις που δίνουν και παίρνουν στη γαμήλια αγορά. Σχεδόν όλοι οι όροι σύναψης ενός γάμου τίθενται από τους άνδρες πράγμα που όμως δεν εμποδίζει πολλούς απ' αυτούς να αθετούν τη συμφωνία λίγο πριν το γάμο και αφού έχουν καρπωθεί πολλά από τα οφέλη του.

Τα ζητήματα της εκούσιας αγαμίας των ανδρών, του εξίσου εκούσιου καθυστερημένου γάμου τους και της προικοθηρίας είναι κεντρικά στον ελλαδικό χώρο της εποχής και στην *ΕτΚ*. «...ο γάμος χωλαίνει...φόβητρο για τον άνδρα, ο οποίος όσον πολιτίζεται και γίνεται περισσότερο ανεξάρτητος και ισχυρός φεύγει τον γάμον...» («Τα διαζύγια Γ' 5/10/ 1902). Άλλωστε «οι ανύπαντροι άνδρες παύουν ν' αποτελούν αντικείμενα κοινωνικής αποδοκιμασίας, όπως συνέβαινε στις αγροτικές κοινωνίες, ενώ ο εργένης που αντιστέκεται σθεναρά στις συνωμοσίες των γονέων που στόχο έχουν να τον 'τυλίξουν' γίνεται ένα είδος λαϊκού ήρωα» (Βαρίκα 1987:49)

Κι απ' την άλλη πλευρά η προίκα αποτελεί κύριο μέσο αύξησης υλικού και συμβολικού κεφαλαίου των ανδρών. Το ζήτημα της προίκας (Βαρίκα 1987:48 και Γιαννιτσιώτης 2006:175), δεδομένων και των υπερβολικών αξιώσεων που θέτουν οι υποψήφιοι γαμπροί, γίνεται κοινωνικό πρόβλημα που απασχολεί τόσο τον τύπο όσο και τη λογοτεχνία σ' όλη την περίοδο που εξετάζεται.

Οι άνδρες χαρακτηρίζονται προικοθήρες γιατί θεωρούν το γάμο κερδοσκοπική επιχείρηση και γιατί γι' αυτούς όλα είναι μια επιχείρηση πλουτισμού εκτός αν πρόκειται «για κανένα γέροντα» που θέλει να γηροκομηθεί όπως αναφέρουν άρθρα των φύλλων της 15/3/87 και της 1/11/87. Σ' αυτό το δεύτερο άρθρο αναφέρεται επίσης ότι οι γονείς δεν εξετάζουν καν το ποιόν του υποψήφιου γαμπρού. Αν είναι νέος και πριν

το γάμο υπήρξε 'άσωτος' το δικαιολογούν με το σκεπτικό ότι διασκέδασε, τώρα θα παντρευτεί και θα σοβαρευτεί κι αν είναι γέρος το παραβλέπουν λέγοντας ότι είναι 'πρότυπο σοβαρότητας'.

Επιστολές απελπισμένης 26χρονης στο φύλλο της 16/10/88 επιβεβαιώνουν το σκληρό παζάρι από την πλευρά των ανδρών: όταν τα οικονομικά της οικογένειάς της στένεψαν επικίνδυνα δε δίστασε να την παντρέψει μ' έναν 60χρονο. Και πάλι καλά διότι γάμος χωρίς προίκα ήταν αδιανόητος. «...[είναι ωραίες, ενάρετες κι όμως μένουν άγαμες διότι δεν έχουν προίκα]» («Η προίκις της γυναικός...θεσμός ωφέλιμος ή επιβλαβής;» 10/3/91) και «μένουν άγαμοι [οι άνδρες] διότι δε βρίσκουν προίκες...» αλλά μπορεί να είναι και δικαιολογημένοι διότι ως «[αδελφοί δουλεύουν σκληρά για να φτιάξουν την προίκα της αδελφής και δεν επιτρέπεται να παντρευτούν πριν απ' αυτήν]...ο αδελφός γηράσκει μέχρις ου κατορθώση να αποκαταστήση τας αδελφάς του. Και όταν γηράση, ο γάμος ουδένα πλέον έχει λόγον...» ισχυρίζεται η συντάκτρια του σχετικού άρθρου («Καθημερινά εντυπώσεις» 13/10/96).

Ένας τρόπος αποφυγής της προικοθηρίας είναι κατά την εφημερίδα ο «έρως». Όμως Έλληνας που καταλήγει στο γάμο από έρωτα την εποχή που εξετάζουμε πρέπει να είναι σπάνιο φαινόμενο είτε γιατί η διαπαιδαγώγηση του αγοριού το προσανατολίζει από νωρίς στο γάμο συμφέροντος είτε γιατί εξαιτίας αυτού ο έρωτάς του για κάποια γυναίκα, ακατάλληλη για σύζυγο, μένει στο περιθώριο «...[ο άνδρας συνήθως παντρεύεται όταν βαρεθεί...Σχηματίζει συνήθως τη γνώμη του για τις γυναίκες και ρυθμίζει τη συμπεριφορά του προς αυτές σύμφωνα με τις...εντυπώσεις που του έκανε η 'εταίρα', με την οποία έζησε την ωραιότερη εποχή της ζωής του]» («Διατί αι γυναίκες παρεκτρέπονται» 7/2/88) είτε, τέλος, γιατί το ρομαντικό ιδεώδες που κάνει την εμφάνισή του στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι και που αποτέλεσε βασικό κίνητρο γάμου στη βικτοριανή Αγγλία της αμέσως προηγούμενης περιόδου (Tosh 1999:57) συναντά σκληρή αντίσταση στην πρακτική των συνοικεσίων παρόλη τη θέληση του ερωτευμένου (Βαρίκα 1987:93-94).

Έτσι η *ΕτΚ* δημοσιεύει άρθρο με τίτλο «Ο έρωσ εις τον γάμον» (27/5/1901) υπεραμυνόμενη των πλεονεκτημάτων του· ο ίδιος γάμος αποδεικνύεται όμως σε άλλα άρθρα ιδιαίτερα επισφαλής ως ανεξακρίβωτος από την πλευρά του υποψήφιου που στην ανάγκη δε θα διστάσει να μεταχειριστεί κι αυτόν προκειμένου να φτάσει στην πολυπόθητη προίκα. «Η αβρότης προσωπίον» (26/10/97) προειδοποιεί η εφημερίδα αναφερόμενη σ' εκείνους τους άνδρες που υποδύομενοι τους ευγενικούς και ερω-

τευμένους («Η παράβασις του συμβολαίου» 18/11/1901) στοχεύουν στην προίκα και που αμέσως μετά το γάμο μεταμορφώνονται σε ανάγωγους τυράννους.

Παρόμοιες προειδοποιήσεις δίνονται για την αποφυγή ακόμα χειρότερων περιπτώσεων, ανδρών που επωφελούνται υλικά και μη ήδη πριν το γάμο ενώ στη συνέχεια εγκαταλείπουν τη μηστή. Το φαινόμενο είναι συχνό σε όλη την περίοδο που εξετάζεται με διαστάσεις που κυμαίνονται από τη διαπόμπευση και αναγκαστική αγαμία της εγκαταλειμμένης έως τη διάπραξη εγκλήματος εκ μέρους της κατά του «λιποτάκτη-απατεώνα» («Τις πταίει» 17/5/87, 9/12/1901, «Θα με πάρης.» 12/10/1902). Η εφημερίδα προτείνει μάλιστα την ποινική δίωξη των «αθετούντων την υπόσχεση γάμου» (19/4/87, 17/7/88).

Αν ο γάμος ξεκινά μ' αυτές τις προϋποθέσεις από την πλευρά του άνδρα εύλογα ο άνδρας σύζυγος στην Ελλάδα του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αι δε μπορεί να περιγραφεί ακριβώς ως πρότυπο συζύγου από την *ΕτΚ*. Ο γάμος γι' αυτόν είναι το τέλος της ανεξαρτησίας και ελευθερίας του έστω κι αν συχνότατα η εργένικη ζωή συνεχίζεται και μετά απ' αυτόν. «[Οι φίλοι του λένε]: 'Παντρεύεσαι; Αποφάσισες με τα σωστά σου να βάλεις θηλιά στο λαιμό σου; Παίρνεις τουλάχιστον προίκα; Η μηστή σου είναι ωραία; [Δείχνουν να τον συλλυπούνται]» («Οι εχθροί των νέων συζύγων Β'» 8/12/91), «...οι φίλοι του συζύγου αν από την επαύριο του γάμου δεν τον συναντήσουν στο καφενείο, στη λέσχη [κτο.], αν δεν συνεχίσει τον προηγούμενο έκλυτο βίο προσπαθούν να τον επαναφέρουν... 'πρόσεχε μη σου πάρει τον αέρα'...» («Κι άλλοι εχθροί των νέων συζύγων» 26/1/92).

Επομένως ο άνδρας σύζυγος υιοθετεί ένα μοντέλο συζυγικής συμπεριφοράς που να εκφράζει προς τα μέσα και προς τα έξω τη διατήρηση του ελέγχου και της αυτονομίας του. Προς τα μέσα, δηλ. στον ιδιωτικό βίο ο άνδρας επιβάλλει στη γυναίκα του τις κάθε είδους ορέξεις, έξεις και αισθήματά του διότι ήδη πριν το γάμο έχει σχηματίσει «ίδιον τρόπον ζωής» κι έτσι από εγωισμό και περηφάνια όχι μόνο δε διορθώνει τα ελαττώματά του αλλά τα επιβάλλει πολλές φορές στη γυναίκα. «Μικρά ή μεγάλα αποτελούν το εγώ του...» («Η σύζυγος κάνει τον καλόν σύζυγον ή τανάπαλιν;» 10/1/88).

Μέσα απ' αυτό το πρίσμα ο υποτιθέμενα γυναικείος ιδιωτικός χώρος φαίνεται ότι ήταν γυναικείος μόνον χωροταξικά διότι η παρουσία του συζύγου στο σπίτι σημαίνει αφενός αμέτρητες υποχρεώσεις για τη σύζυγο και αφετέρου μια πηγή φόβου, έντασης και συχνών διαπληκτισμών με αφορμή την παραμικρή δυσαρέσκειά του για λάθη ή παραλείψεις της συζύγου: «'Η δούλα η απλήρωτη... [όπως] τα εννέα δέκατα

των γυναικών, αι οποίαι παραδέρνουν από το πρωί έως τα μεσάνυκτα [για να έχουν τα πάντα στο σπίτι στην εντέλεια]. . .συνήθως οι κύριοι ξυπνούν με μαχμουρλούκι, έχουν νεύρα και θέλουν να βλέπουν όλα τα πράγματα τακτικά, καθαρά και εις τας θέσεις των [και όταν επιστρέφει το μεσημέρι θα είναι] νευρικός, κατσοφιασμένος [θα] ευρίσκει το φαί ανάλατον ή αλμυρόν. . .γκρίνια και . . . παρατηρήσεις [και το βράδυ] αν και έρχεται από περίπατον ή από καφενείον. . .είναι νευρικός, θυμωμένος, ευερέθιστος [οπότε με μια οποιαδήποτε πρόφαση] θα κάμη μίαν σκηνήν. . .[ενώ] υπάρχουν σύζυγοι, οι οποίοι υβρίζουν με τας αισχροτέρας λέξεις τας γυναίκας των. . .[και] δεν είναι σπάνια τα παιδιά και ιδίως τα αγόρια, τα οποία υβρίζουν και κακομεταχειρίζονται τας μητέρας των, δανειζόμενα τας ύβρεις των από αυτό το λεξιλόγιο των πατέρων. . .» («Βασίλισσαι κατ' ευφημισμόν» 29/10/1906). Παρομοίως, ισχυρίζεται η συντάκτρια, αμέσως μόλις νιώσει ότι προσβάλλεται η ματαιότητα ή η περηφάνια του ή πάψει να είναι ερωτευμένος εξανίσταται και μεταβάλλεται σε κύριο. . . «θεωρεί τον εαυτόν του υπέρτερόν σας φυσικώς και πνευματικώς. . .» («Η λεπτότης εν τω συζυγικώ βίω. . .» 14/1/90).

Ενώ προς τα έξω, στις δημόσιες δραστηριότητές του, εμφανίζει εικόνα εργένη καθώς σιγά-σιγά αρχίζει η απομάκρυνσή του από το σπίτι, η ανάκτηση των παλιών συνηθειών του, η λέσχη, το καφενείο και τα παρόμοια («Οι λιποτάκται του οίκου» 6/2/1901) πράγμα που διευκολύνεται από το γεγονός ότι απ' τη μια πλευρά δε δίνει λόγο για τις πράξεις του ενώ από την άλλη για τις θλίψεις και τα δάκρυστά του έχει άπειρες διασκεδάσεις. (Απάντηση σε επιστολή αναγνώστριας 17/5/87) κι έτσι μπορεί «. . .τα χειμωνιάτικα βράδια [να] χαρτοπαίζει παρέα με φίλους και των δύο φύλων. . .» («Διατί αι γυναίκες παρεκτρέπονται» 7/2/88).

Η αποστασιοποίηση κυριολεκτικά, λόγω δουλειάς, (Βαρίκα 1987:86) και μεταφορικά, λόγω διχοτομίας, και η τυραννική αυστηρότητα του άνδρα εκτείνεται και στην πατρότητα. Ο πατέρας των λαϊκών στρωμάτων δείχνει τερατώδης: «[. . .ο πατέρας την Κυριακή ξοδεύει στο ποτό ό,τι έβγαλε όλη την εβδομάδα. . .πολλοί μαστιγώνουν τα παιδιά τους, τα ποδοπατάνε αλύπητα κλπ. . .]» («Τα παιδιά του λαού» 29/11/87), «[. . .ο άνθρωπος του λαού θέλει το παιδί του στην απόλυτη κυριότητά. Μόλις σταθεί στα πόδια του μεταβάλλεται σε εργάτη, βοηθό ή άμισθο δούλο του πατρός του. . .]. . .Εάν για λίγο ξεχαστεί ή αμελήσει τα καθήκοντά του η ράβδος του πατρός το επαναφέρει τάχιστα στην πραγματικότητα. . .» («Αι συνέπειαι της κακώς εννοούμενης φιλοστοργίας» 7/5/89).

Ο αστός πατέρας δεν υστερεί σε αυστηρότητα και αδιαφορία έστω κι αν στο αμέσως προηγούμενο άρθρο γίνεται λόγος για τα παραχαϊδεμένα παιδιά της αστικής τάξης. Οι νουθεσίες για περισσότερη πειθαρχία και πιο ορθολογική διαπαιδαγώγηση αφορούν μάλλον τις μητέρες γιατί τα παιδιά ως αρμοδιότητα υπάγονται στη δική τους σφαίρα. Ο πατέρας αφενός ακολουθεί σαφώς τη διχοτομική αντίληψη σ' ό,τι αφορά τη διαπαιδαγώγησή και τη συμπεριφορά του απέναντί τους ανάλογα με το φύλο και αφετέρου δείχνει να αντιλαμβάνεται τα παιδιά στην μεν περίπτωση των αγοριών σαν προέκταση του εαυτού του, στη δε των κοριτσιών σα βαρύ φορτίο ευθύνης.

Ανεξάρτητα από φύλο δείχνει ν' αντιλαμβάνεται τον εαυτό του σαν τροφέα και προστάτη που αναμένει την ευγνωμοσύνη των παιδιών για όσα τους παρέχει και απαιτεί σεβασμό (Βαρίκα 1987:40) και απόλυτη υπακοή μιας και οι πράξεις τους δεν είναι παρά η επιβεβαίωση ή ακύρωση αυτής της εκδοχής του ανδρισμού του.

Ο γάμος της κόρης είναι πολλές φορές μια αγοραπωλησία. «Μην είσθε τυραννικοί ω πατέρες!...» εκλιπαρεί η συντάκτρια του σχετικού άρθρου («Γάμος ήτοι συναλλαγή εμπορική» 26/7/87). Όλα είναι άχρηστα και τα χρήσιμα είναι τα 'οικιακά' διότι σκοπός και προορισμός της γυναίκας είναι μόνον ο γάμος, απαντά πατέρας στην κόρη του που στην επιστολή της του ανακοινώνει τους εξαιρετικούς βαθμούς της (άρθρο για το κλειδοκύμβαλο 19/7/87), «... 'εάν δεν είχαν τουλάχιστον θυγατέρας, ασθενή πλάσματα', έλεγε πατέρας απ' αυτούς που καταστράφηκαν στην οικονομική κρίση...», δήλωση που ενισχύει με ορθολογικό έρεισμα (Βαρίκα 1987:53) την παραδοσιακή προκατάληψη ενάντια στη γέννηση των κοριτσιών («Νέα σκέψις. Η γυναικεία ένωση» (12/9/93).

Από την άλλη πλευρά «...ο τραχύς και βίαιος χαρακτήρ του ανδρός δεν επάγεται σκληράς τιμωρίας διά λάθη ασήμαντα [του αγοριού], ενώ διά σοβαράς παρεκτροπές γελά και παραβλέπει, θεωρών αυτάς συμφυείς με την φύσιν των ανδρών και αναγκαίας δια την ζωήν;» («Η Μόρφωσις των πατέρων» 8/2/1904). Οι σωματικές τιμωρίες φαίνεται να ήταν το πιο συχνό μέσο σωφρονισμού των παιδιών με την έννοια όμως του σωφρονισμού να ταυτίζεται με την πατρική βούληση. Ως παραδείγματα αυτού του σωφρονισμού μπορούν να χρησιμεύσουν η περίπτωση του Ε. Μπενάκη που «κόντεψε να σκοτώσει το δίχρονο γιο του, Αλέξανδρο, στο ξύλο γιατί δεν ήθελε να πει 'καλημέρα'» (Βαρίκα 1987:84) αλλά και η ιστορία της Στέλλας Βιολάντη του Γ. Ξενόπουλου που αν και λογοτέχνημα φαίνεται ότι είναι εμπνευσμένη από συνηθισμένες καθημερινές ιστορίες θυγατέρων που αρνούσαν να πειθαρχήσουν στις πατρικές αποφάσεις και διαταγές.

Αυτές τις μεθόδους επιβολής πειθαρχίας αρχίζουν να εγκαταλείπουν άνδρες της γενιάς του 1880 που στρέφεται στο οικιακό ιδεώδες και θέτει σταδιακά στο κέντρο του το παιδί ως σύμβολο της οικογενειακής ευτυχίας και ενότητας (Βαρίκα 1987:82, Γιαννιτσιώτης 2006:229). Βέβαια, το παιδί αυτό είναι κατά κανόνα αγόρι, το οποίο συγκεντρώνει πάνω του την προσοχή όχι μόνο γιατί είναι φορέας αγνότητας και αθωότητας αλλά και γιατί πρόκειται να είναι ο συνεχιστής του οικογενειακού ονόματος και ενδεχομένως και της οικογενειακής επιχείρησης. Συχνά το αγόρι μετά το πέρας της σχολικής ημέρας μυείται στα μυστικά της τέχνης ή της επιχείρησης του πατέρα απασχολούμενο στη μία ή την άλλη (Γιαννιτσιώτης 2006:232).

Εντούτοις, «Ημέρα αποτρόπαιη κόπων, μόχθων και αγωνιών» μόνο για τις γυναίκες και τα παιδιά είναι η μέρα έναρξης της σχολικής χρονιάς. «Αρχίζουν τα βάσανα...» («Η Α΄ Σεπτεμβρίου» 4/9/88)

«Η μήτηρ ή ο πατήρ αγαπά περισσότερο το τέκνον» είναι ο τίτλος άρθρου της εφημερίδας που στην ανάπτυξή του αποφαίνεται ότι είναι οπωσδήποτε η μητέρα εκείνη που αγαπά τα παιδιά περισσότερο γιατί ο πατέρας είναι «εκ φύσεως» απόμακρος (18/6/89). Κι έτσι πρέπει να παραμείνει ώστε να διατηρείται η τάξη και η πειθαρχία, απαραίτητες ώστε «...τέκνα καλού πατρός,[να] λέει ο κόσμος...» όπως αναφέρεται σε άρθρο του φύλλου της 17/5/87 κι αφού αυτός θυσιάζεται νυχθημερόν για να τους παρέχει τα πάντα «΄-Ποιο είναι το ζώο που σε ντύνει; - Ο πατέρας μου΄» (στα ανέκδοτα 26/7/87).

Οι σπάνιες περιπτώσεις στοργικού, συμμετοχικού πατέρα που αναφέρονται στην *ΕτΚ* («Εντυπώσεις πατρός» 20/4/97, «Αναμνήσεις πατρός» 1/6/97) δεν προέρχονται από τον ελλαδικό χώρο καθώς πρόκειται για αναδημοσιεύσεις από ξένα έντυπα.

Γενικά, ο πατέρας που συμμετέχει ενεργά στην καθημερινότητα της οικογένειας και διαθέτει χρόνο στην ανατροφή των παιδιών δείχνει να είναι ένα πολύ μακρινό ζητούμενο ακόμα για τον ελλαδικό χώρο της εποχής εφόσον προέχουν θέματα εξασφάλισης του μέλλοντος των παιδιών, για τα οποία κρίνεται και εκ των πραγμάτων είναι ο μόνος υπεύθυνος. Ο πατέρας που δεν προνοεί για το μέλλον των παιδιών του είναι ο αποτυχημένος στο ρόλο του πατέρας: «...δυστυχώς ό άσωτος και άκριτος βίος πολλών ευπόρων συζύγων και πατέρων αυξάνει τον αριθμό των διδασκαλισσών...» («Αι ελληνίδες υπάλληλοι πεινούν» 13/11/88).

4.0 Συμπέρασμα

Ο ανδρισμός που αναδεικνύεται από την *ΕτΚ* από τα μέσα περίπου του 19^{ου} και ως τις αρχές του 20^{ου} αι στον ελλαδικό χώρο παρουσιάζει τα γενικά και ειδικά χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής κατασκευής που εμφανίζεται ως κεντρική, γύρω από την οποία περιστρέφονται άλλες επιμέρους όπως η έννοια της «τιμής» ή της διευρυμένης

μητρότητας. Ο ανδρισμός δείχνει να είναι η βασική ιδέα μιας κοινωνίας που υποτίθεται ότι αναγεννάται και ανασυντίθεται με την αποβολή οπισθοδρομικών, «ανατολίτικων» και την εισαγωγή νέων, «ευρωπαϊκών» στοιχείων. Στην πράξη όμως ούτε τα ανατολίτικα χαρακτηριστικά αποβάλλονται, ούτε τα ευρωπαϊκά υιοθετούνται παρά μόνο στο μέτρο που και τα μεν και τα δε υπηρετούν ή όχι την εν λόγω κατασκευή.

Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι παρακολουθώντας κανείς το περιεχόμενο των άρθρων της *ΕτΚ* στη χρονολογική τους συνέχεια διαπιστώνει τη σταθερή και επαναλαμβανόμενη, σε σημαντικό βαθμό, εμφάνιση ζητημάτων που πιστοποιούν το συμπαγή και αμετάβλητο χαρακτήρα του ανδρισμού σε μια χρονική έκταση που καλύπτει περίπου μια εικοσαετία π.χ. «είναι άνδρας και δεν πειράζει» αναφέρεται σε άρθρο του 1904· η ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών έναντι του νόμου εξακολουθεί να υφίσταται οπωσδήποτε μέχρι το 1903, δηλ. δεκαοκτώ χρόνια από την έναρξη της εφημερίδας, ο τυραννικός σύζυγος παραμένει χαρακτηριστική μορφή συζύγου, σίγουρα, μέχρι το 1906, ενώ βέβαιο είναι ότι η πρακτική των συνοικεσίων και η κοινωνική πληγή της προίκας κρατεί καλά μέχρι το 1902.

Μέσα από την οπτική της *ΕτΚ*, στην επιτέλεση του ανδρισμού του Έλληνας αστός-κι όχι μόνο- της εποχής συνδυάζει με δεξιοτεχνία, νόμιμα, και με βία, παράνομα, κεκτημένα από την εποχή της τουρκοκρατίας και νεοαποκτηθέντα, ευρωπαϊκά μοντέλα συμπεριφοράς και προνόμια. Παρακρατεί τη δημόσια σφαίρα σε όλο της το εύρος, εργασία, εκπαίδευση, ψυχαγωγία διότι οι γυναίκες που του ανήκουν, σύζυγος, μηστή, μητέρα, αδελφή και κόρη ενδέχεται με τη συμπεριφορά τους να πλήξουν το κύρος και την υπόληψή του αλλά δεν υιοθετεί ποτέ πραγματικά παρά μόνο ευκαιρικά το μοντέλο της οικιακότητας όπως επικράτησε μεταξύ των ομοφύλων του σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Αποδέχεται τη διχοτομική αντίληψη για τα φύλα αλλά ελέγχει τυπικά-νομοθετικά και άτυπα και την ιδιωτική σφαίρα παραχωρώντας στις γυναίκες που διατρέφει το προνόμιο να θυσιάζονται για την οικογένεια και να τον υπηρετούν.

Διαπνέεται από ορθολογισμό μέχρι εκεί που αυτός του εξασφαλίζει την κυριαρχία στη δημόσια σφαίρα ενώ είναι αχαλιναγώγητος από τη «φύση» του στα ένστικτα και τις παρορμήσεις του. Είναι λογικός και πειθαρχημένος στην επιδίωξη των στόχων του και τη διαχείριση του νοικοκυριού αλλά ανυπότακτος και παρορμητικός στη διαχείριση της παρουσίας της συζύγου και στη συναναστροφή με τις γυναίκες που θεωρεί «ελευθέρους» ή απλά προσβάσιμες εφόσον δεν ανήκουν σε κάποιον συγκεκριμένο άνδρα (χήρες, διαζευγμένες, δασκάλες, υπηρέτριες κτλ.).

Είναι «έμφυτα» περήφανος, τίμιος και εγκρατής αλλά κυνηγά μετά μανίας την προίκα που θα αναβαθμίσει την κοινωνική του θέση και δε διστάζει, αν χρειαστεί, να εξαπατήσει την υποψήφια μνηστή ή σύζυγο ή και να την εγκαταλείψει γνωρίζοντας πολύ καλά τι επιπτώσεις θα έχει η συμπεριφορά του στη ζωή της εγκαταλειμμένης μέσα στο πλαίσιο που ο ίδιος και οι ομόφυλοί του έχουν χαράξει με την απαξίωση που επιφυλάσσουν στη γυναίκα που οι ίδιοι διασύρουν.

Η ευθύνη των σχέσεων, της αρμονικής έγγαμης συμβίωσης, της ορθολογικής διαχείρισης των οικονομικών της οικογένειας, της ανατροφής των παιδιών, της διαχείρισης της σεξουαλικότητας και των δύο φύλων, ακόμα και της προσωπικής του ψυχικής ευφορίας έχει ανατεθεί στη γυναίκα, για τα οποία είναι διαρκώς υπόλογη ως υπεύθυνη. Και στα οποία συλλαμβάνεται από τον άνδρα διαρκώς ελλειμματική καθώς η υποτιθέμενη ευθύνη της υπόκειται στον έλεγχο του. Η ευθύνη υφίσταται αλλά μόνο ως προς τις συνέπειες, καθόλου ως προς την ελευθερία κινήσεων της υπεύθυνης.

Οι κακές συζυγικές σχέσεις και η διαταραγμένη οικογενειακή αρμονία ακόμα και η πλήξη που φέρνει μαζί της η ήρεμη καθημερινότητα τον οδηγούν «αναπόφευκτα» σε διασκεδάσεις μακριά απ' το σπίτι. Η ενδεχόμενη οικονομική στενότητα οφείλεται στη κακοδιαχείριση της συζύγου έστω κι αν τα επιπλέον έξοδα αφορούν τις ανάγκες επιδεικτικής κατανάλωσης του συζύγου. Τα κακοαναθρεμμένα παιδιά είναι αποκλειστικό δημιούργημα της μάνας που κατά κανόνα δεν έχει ή έχει ελάχιστη παιδεία και δεν αποφασίζει για την εξέλιξη και το μέλλον τους. Και βέβαια, η σεξουαλικότητά της συζύγου, Παναγίας, πρέπει να μένει αδρανής ώστε να φτάνει μέχρι την τιθάσευση των «έμφυτα» ασύδοτων σεξουαλικών ορμών του συζύγου, οι οποίες, βέβαια, ως ασύδοτες, απλά καταλαγιάζουν για να ξεσαλώσουν με την έξοδό του από το σπίτι στη συναναστροφή του με την κάθε Εύα που τον βάζει σε πειρασμό.

Οι δικές του υποχρεώσεις διατροφής των εξαρτώμενων μελών δείχνουν να εκλαμβάνονται ως βαρύ φορτίο κυρίως γιατί τις ασκεί σ' ένα πλαίσιο ανταγωνισμού με τους ομόφυλούς του που άλλωστε αποτελούν και τους κριτές του.

Η δημόσια σφαίρα στους επιμέρους τομείς της είναι το κατεξοχήν πεδίο δράσης και αυτοπραγμάτωσής του ενώ η ιδιωτική είναι καταφύγιο και τόπος απόλαυσης των αποκτημένων με τη δράση καθώς και ενίσχυσης της ενίοτε τραυματισμένης στους εξωτερικούς αγώνες με τους ομόφυλους εικόνας του εαυτού του μέσα από την επιβεβαίωση που φέρνει η υποταγή και η υπακοή των εξαρτημένων και κοινωνικά κατώτερων συγκατοίκων, θηλυκών και ανηλίκων, αμειβόμενων και μη. Δεν είναι τόπος

καλλιέργειας στενών, συναισθηματικών σχέσεων γιατί ο τρόπος άσκησης της πατρικής εξουσίας τις αποκλείει και γιατί η «κεφαλή» της οικογένειας δε μπορεί να αναπτύξει δεσμούς φιλίας με μια σύζυγο που θεωρεί κάτι ανάμεσα σε υπηρέτρια και αντικείμενο.

Η δημιουργία οικογένειας και η απόκτηση παιδιών συμπληρώνουν τον ανδρισμό του αλλά δεν αποτελούν προϋποθέσεις απόδειξης του ανδρισμού του. Για τους ομόφυλους του η αξία του δε συντίθεται σε καμιά περίπτωση και από τα συστατικά του συζύγου και πατέρα παρά μόνο στο βαθμό που οι ρόλοι αυτοί δε διαταράσσουν στο ελάχιστο την επιτέλεση του ανδρισμού του στη δημόσια σφαίρα.

Ο Έλληνας αστός του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αι παλινδρομεί κατά την *ΕτΚ* ανάμεσα σ' ένα οθωμανικό πρόσφατο παρελθόν, σε μια σύγχρονη του ευρωπαϊκή πραγματικότητα και σε μια αρχαιοελληνική και βυζαντινή κληρονομιά. Το πρώτο του παραχωρεί πλήθος προνομίων σε βάρος του αντίθετου φύλου αλλά και του στερεί την ευκαιρία για πρόοδο και εξέλιξη. Το δεύτερο του υπόσχεται ανάπτυξη, του παραχωρεί κάποια προνόμια αλλά τον επιφορτίζει και μ' ένα νέο ρόλο προστάτη και «κουβαλητή», για τον οποίο είναι ο μόνος υπεύθυνος και ο οποίος τον φέρνει αντιμέτωπο με τις επιταγές μιας συμπληρωματικότητας των φύλων που του αναθέτει σαφή καθήκοντα ως αντιστάθμισμα των εξίσου σαφών του προνομίων. Η κληρονομιά του ένδοξου απώτερου παρελθόντος του, τέλος, στην οποία τον επανεγκαθιστά το νέο εθνικό κράτος ανεβάζει τον πήχη σ' έναν ηρωικό, λαμπρό ανδρισμό προορισμένο για πεδία δόξας και αυτοθυσία στην υπεράσπιση των κάθε είδους συνόρων, της πατρίδας και της οικογένειας.

Με κάποιο μαγικό τρόπο κατορθώνει να περιορίζει τα βάρη που του αναλογούν στην κατανομή βαρών μεταξύ των δύο φύλων, να αυξάνει τα προνόμια του κάνοντας μια επιλογή κι απ' τις τρεις παραπάνω δεξαμενές και να διογκώνει έτσι την αξία της ύπαρξης και της κοινωνικής του προσφοράς.

Είναι πράγματι κυρίαρχος σε σύγκριση με τις γυναίκες της εποχής του αλλά πρόκειται για μια κυριαρχία εύθραυστη που για να τη διατηρήσει οφείλει να τηρεί όλες τις συμβατικές του υποχρεώσεις που απορρέουν από το άγραφο συμβόλαιο με τον πραγματικά κυρίαρχο, δηλ. με το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, στο οποίο κινείται. Οι αξιώσεις που η μεταβατική εποχή του του θέτει περιλαμβάνουν την αντίθετη πλευρά και των τριών παραπάνω νομισμάτων: θα θυσιάζει τις υγιείς συναισθηματικές σχέσεις με τους οικείους του για χάρη της διατήρησης ενός προφίλ «αφέντη»· θα παντρεύεται από συμφέρον ακόμα κι όταν ερωτεύεται ή δε θα παντρεύεται καθόλου αν

δε μπορεί να παντρέψει την αδελφή· θα χειρίζεται σε απόλυτη μοναξιά τις προσωπικές αγωνίες και τους φόβους που κουβαλά από τον έξω κόσμο στο σπίτι· θα τρομοκρατείται στην ιδέα της παραμικρής ένδειξης απαξίωσης από τους ομοφύλους του, με τους οποίους ακριβώς για το φόβο της απαξίωσης θα μοιράζεται μια επιφανειακή συντροφική σχέση στο επίπεδο της χαλαρής ψυχαγωγίας και της επαγγελματικής συναστροφής· θα νιώθει ανόητος σε σύγκριση με τους αρχαίους σοφούς προγόνους και άνανδρος (=εκθηλυμένος) αν φοβηθεί να πολεμήσει για την πατρίδα· θα είναι ισχυρός και αυτάρκης ακόμα κι όταν δεν έχει ούτε τη διάθεση ούτε και τα μέσα ισχύος και αυτάρκειας.

Η αναπαράσταση του ανδρισμού από την *EtK* δείχνει να είναι ένα πανόραμα των σταδίων μιας κοινωνικής κατασκευής του ανδρισμού ανά τους αιώνες. Τα άρθρα της εφημερίδας μιλούν για ενθουσιώδη επιτέλεσή της από την πλευρά της μεγάλης πλειοψηφίας των ανδρών, γεγονός που πάντως δεν αναιρεί η βιβλιογραφία.

Αν, τελικά, ο λόγος περί ανδρισμού της *EtK* είναι ο κυρίαρχος για την εποχή κι αν ο Έλληνας της επίμαχης περιόδου αντιλαμβάνεται τον ανδρισμό του ως έννοια και ως επιτέλεση έτσι όπως τον αναπαριστά η εφημερίδα είναι ζήτημα για περαιτέρω διερεύνηση.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Πηγές

- **Εφημερίδες**

Εφημερίς των Κυριών (1887-1917)

- **Κείμενα**

Βαρίκα, Ε. «*Το προσωπικό είναι πολιτικό*». Μετάφραση από τα γαλλικά της Της Ειρήνης Ριζάκη. Πρώτη δημοσίευση: Eleni Varikas, « «'Le personnel est politique' : avatars d' une promesse subversive », *Tumultes* 8 (1996), σ. 135-160

Βιβλιογραφία

- **Ελληνική**

- Αβδελά Ε., Ψαρά Α. 1997. «Ξαναγράφοντας το παρελθόν» στο *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση*, Ε. Αβδελά & Α. Ψαρά (επιμ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Αλεξάντερ, Σ. 1997. «Γυναίκες, τάξη και έμφυλη διαφορά στις δεκαετίες 1830 και 1840. Ορισμένες σκέψεις για τη συγγραφή μιας φεμινιστικής ιστορίας» στο *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση*, Ε. Αβδελά & Ψαρά (επιμ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Βαρίκα, Ε. 1987. *Η Εξέγερση των Κυριών. Η Γένεση μιας Φεμινιστική Συνειδησης στην Ελλάδα 1833-1907*. Αθήνα: Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος
- Γιαννακόπουλος, Κ. 2003. «Προλογικό σημείωμα. Θεωρίες για το έμφυλο σώμα» στο Laqueur, T. *Κατασκευάζοντας το Φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως το Φρόϊντ*. Αθήνα: Πολύτροπον
- Γιαννιτσιώτης, Γ. 2006. *Η Κοινωνική Ιστορία του Πειραιά. Η Συγκρότηση της Αστικής Τάξης 1860-1910*. Αθήνα: Νεφέλη
- Κέλι, Τζ. 1997. «Η κοινωνική σχέση των φύλων. Μεθοδολογικές επιπτώσεις της ιστορίας των γυναικών» στο *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση*, Ε. Αβδελά & Α. Ψαρά (επιμ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Μπουρντιέ, Π. 1996. *Η Ανδρική Κυριαρχία*. Αθήνα: Δελφίνι
- Ουόλακ Σκοτ, Τζ. 1997. «Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης» στο *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση*, Ε. Αβδελά & Α. Ψαρά (επιμ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Παπαταξιάρχης, Ε. 1998. «Ο κόσμος του καφενείου: Ταυτότητα και ανταλλαγή στον ανδρικό συμποσιασμό» στο *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα. Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Ε. Παπαταξιάρχης & Θ. Παραδέλλης (επιμ.). Αθήνα: Παπαταξιάρχης- Παραδέλλης και Αλεξάνδρεια
- Πομάτα, Τζ. 1997. «Η ιστορία των γυναικών: ένα ζήτημα ορίων» στο

Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση,
Ε. Αβδελά & Α. Ψαρά (επιμ). Αθήνα: Αλεξάνδρεια
Σβορώνος, Ν. 1975. *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο
Smith, A. 2000. *Εθνική Ταυτότητα*. Αθήνα: Οδυσσέας

- **Ξενόγλωσση**

- Aron, J-P. 1980. "Preface" in *Miserable et Glorieuse la femme du XIXe siecle*, presente par J-P. Aron. Fayard
- Bloch M., Bloch H. J. 1992. "Women and the dialectics of nature in eighteenth-century French thought" in *Nature, Culture and Gender*, C. P. MacCormack & M. Strathern (eds). U.S.A.: Cambridge University Press
- Brandes, S. 1980. *Metaphors of Masculinity. Sex and Status in Andalusian Folklore*. U.S.A : University of Pennsylvania Press
- Connell, R.W. 1995. *Masculinities*. U.K. : Polity Press
- Davidoff, L. 1998. "Regarding Some 'Old Husbands' Tales" in *Feminism, The Public & the Private*, Joan B. Landes (ed). Oxford, New York: Oxford University Press
- Degler, C. N. 1990. "Darwinians Confront Gender; or, There Is More to It than History" in *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, D. L. Rhode (ed). New Haven and London: Yale University Press
- Guehenno, J. M. 1995. *The End of the Nation-State*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press
- Herzfeld, M. 1985. *The Poetics of Mannhood: Contest and Identity in a Cretan Mountain Village*. Princeton: Princeton University Press
- Hubbard, R. 1990. "The Political Nature of 'Human Nature' in *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*, D. L. Rhode (ed). New Haven and London: Yale University Press
- Igra, A. R. 1996. "Male Providerhood and the Public Purse. Anti-Desertion Reform in the Progressive Era" in *the Sex of Things. Gender and Consumption in Historical Perspective*, V. d. Grazia with E. Furlough (eds). Berkeley, L. A. London: University of California Press
- Jordanova, L. 1993. "Nature Unveiling Before Science" in *Sexual Visions. Images of Gender in Science and Medicine between the Eighteenth and twentieth centuries*. U.S.A.: Harvester Wheatsheaf
- Martin-Fugier, A. 1980. "La bonne. La crise de la domesticite" in *Miserable et Glorieuse la Femme du XIXe siecle*, presente par J-P Aron. Fayard
- McLeod, H. 1988. "Weibliche Froemmigkeit- Maennlicher Unglaube? Religion und Kirche im buergerlichen 19. Jahrhundert .", in *Buergerinnen und Buerger*, U. Frevert (Hg). Goettingen: Vandenhoeck & Ruprecht
- Oommen, T. K. 1997. "Introduction: Conceptualizing the Linkage between Citizenship and National Identity" in *Citizenship and*

- National Identity. From Colonialism to Globalism*,
T.K. Oommen (ed). New Delhi, Thousand Oaks,
London: SAGE Publications
- Sayers, J. 1987. "Science, Sexual Difference and Feminism" in *Analyzing Gender. A Handbook of Social Science Research*,
B.B. Hess and M.M. Ferree (eds). Beverly Hills,
London etc: SAGE Publications
- Storey, J. 1999. *Cultural Consumption and Everyday Life*. London:Arnold
- Tosh, J. 1999. *A Man's Place. Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*. New Haven and London: Yale University